

Damir Karbić

HRVATSKI PLEMIĆKI ROD I OBIČAJNO PRAVO

Pokušaj analize

UDK 929.7 (497.5)(091)
340.141 (497.5)(093)
Izvorni znanstveni rad

Autor u ovom radu razmatra sličnosti i razlike između obiteljskog sustava hrvatskih i ugarskih plemićkih rodova prema tome kako su opisani u zbornicima hrvatskog i ugarskog običajnog prava. Posebice razmatra položaj pojedinih članova obitelji (oca, majke, djece) te važnost patrimonijalnog posjeda.

UVOD

Plemstvo organizirano na temelju rodova predstavljalo je vrlo značajan društveni sloj u više europskih zemalja. Takve ustanove postojale su kako na zapadu (npr. u keltskim zemljama - Škotskoj, Irskoj, Bretagni, u Španjolskoj i drugdje), tako i u srednjoj Europi (u prvom redu u Poljskom i Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu). U svim tim zemljama broj plemića bio je izrazito viši nego što je to bilo uobičajeno u ostalim europskim zemljama, te je udio plemstva u cjelokupnom stanovništvu iznosio od 1-5, pa čak i do 10 postotaka. Kao skupno ime za takve zemlje u stručnoj se terminologiji koristi naziv "zemlje brojnog plemstva".¹ Cilj ovog rada je ukazati - kroz usporedbu temeljnih značajki obiteljske strukture hrvatskog plemstva organiziranog u rodove sa njegovim najbližim i po mnogim značajkama najslbližijim susjedima (ugarskim plemstvom) - na činjenicu da se njegov razvoj ne može promatrati kao izdvojen i poseban, te da ga u daljim istraživanjima valja čvršće uklopiti u širi europski kontekst.

Općenito govoreći, rod je oblik obiteljske strukture koji se temelji na stvarnom ili izmišljenom podrijetlu od zajedničkog pretka čiji članovi zajednički posjeduju neku imovinu i žive u zajedničkom domaćinstvu. To je oblik proširene obitelji koja sadrži više generacija podijeljenih u više pobočnih ogranaka (bratći prema različitim stupnjevima srodstva i njihove uže obitelji).

Takav oblik obiteljske strukture bio je široko rasprostranjen među plemstvom na području između Baltičkog i Jadranskog mora. U razvijenom i kasnom srednjem vijeku zapadna granica tog područja bila je identična granici Poljskog i Ugarsko-

---

¹ Usporedi: Jacques Heers, *Family clans in the Middle Ages*, Europe in the Middle Ages, sv. 4, Amsterdam-New York-Oxford 1977., str. 22-31.

hrvatskog kraljevstva prema Svetom rimskom carstvu. Istočna granica nije bila toliko jasna, ali se čini da je takav način organizacije plemstva postojao i na litvanskim, vlaškim i moldavskim teritorijama, kao i u Bosni. Također se čini da je u ranom srednjem vijeku granica bila postavljena nešto zapadnije uključujući češke zemlje i teritorije Polapskih Slavena, no tamo se taj sustav rastočio već tokom jedanaestog stoljeća.²

Ista granica (uz izuzetak Vlaške i Moldavije) predstavljala je razmeđe između zapadnog i istočnog oblika kršćanstva, kao i između dva sustava državne strukture (prvog pod više ili manje direktnim utjecajem Franačkog - kasnije Njemačkog carstva, a drugog pod utjecajem Bizanta). Moguće je da je baš ovaj položaj na dodiru dvaju civilizacija, kao i granični karakter područja, uvjetovao stvaranje i dugo preživljavanje tog sustava.

Ovu ideju može podržati i činjenica da se sustav sačuvao duže u rubnim područjima Poljskog i Ugarsko-hrvatskog kraljevstva nego u njihovim središnjim djelovima. Jedan od razloga za to mogao je biti slabiji utjecaj centralne vlasti, kao i potreba za lakšim podizanjem velikog broja ratnika za zaštitu granica (u hrvatskom slučaju to je bilo pojačano krajem srednjeg vijeka zbog osmanlijske opasnosti). S obzirom da je u tom razdoblju još uvijek plemstvo predstavljalo osnovnu vojnu snagu, ta je potreba mogla biti lako zadovoljena s plemstvom organiziranim na takav način.

Historiografije na navedenom području (hrvatska, mađarska, poljska) pokušavale su objasniti ovaj fenomen povezujući ga s različitim institucijama iz rane povijesti svake od pojedinih zemalja. Najčešće su ih pokušavale objasniti kao prežitke "plemenskih" ili "predfeudalnih" ustanova, obično ih smatrajući originalnim proizvodom vlastite "nacije". Na taj je način hrvatska historiografija pokušavala objasniti *pleme* (slavenski naziv za rod) kao prežetak iz razdoblja doseljenja, a mađarska *nemzetség* (mađarski naziv) kao direktni sljednik rodova koji su sudjelovali u mađarskom osvojenju karpatske kotline. Što se u takvom rezoniranju čini čudno je činjenica da su manje-više slične ustanove tumačene kao rezultat specifičnih razvoja.

"Predfeudalni" karakter ustanove bio je kasnije donekle uvjetovan i podržan i od marksističkog koncepta o razvojnim stupnjevima društva. Pozitivni rezultat te ideje bio je da je povjesničarima potsvijestio društveni element kao glavni čimbe-

---

² Usporedi: Ferenc Maksay, *Le pays de la noblesse nombreuse*, Studia historica Academiae scientiarum Hungaricae, sv. 139, Budapest 1980.; Antoni Gašiorowsky (ur.), *Polish Medieval Nobility*, Warsaw 1984.; Orest Subtelny, *Domination of Eastern Europe. Native Nobilities and Foreign Absolutism, 1500-1715*, Kingston-Montreal 1986., str. 3-29.

nik u razvoju roda, ali je imao i negativni utjecaj prenaglašavajući njegove korijene u nekoj vrsti prvobitne demokracije (ideja koja je na različiti način izražena i u "građanskoj" historiografiji) i pokušavajući izbjeći da se taj problem razmatra u prvom redu kao dio razvoja plemstva.

Ovdje ću dati jedino sažeti osvrt na glavna kretanja unutar hrvatske historiografije o problematici proučavanja plemićkih rodova dok podroban osvrt na bogatu historiografsku baštinu o proučavanju srednjovjekovnog plemstva u Hrvatskoj namjeravam obraditi u zasebnom radu. Svjestan sam da nisam dovoljno kompetentan da dam sličan pregled poljske i mađarske historiografije o istom problemu. Unatoč tome, pokušat ću se osvrnuti i na neke radove mađarske historiografije ukoliko su oni utjecali na hrvatsku ili mi pružili neke ideje za ovo istraživanje, ostavljajući poljske radove izvan promatranja.

Polazna točka koja je mađarske povjesničare 19. stoljeća zainteresirala za ovaj problem bio je podatak Šimuna de Keza o 235 mađarskih rodova koji su sudjelovali u osvajanju karpatske kotline. Hrvatski povjesničari našli su slično polazište u predaji o pregovorima između dvanaest hrvatskih *plemena* i kralja Kolomana povodom njegovog izbora za hrvatskog kralja 1102. godine.

Ova je činjenica označila obje historiografije za neko vrijeme. Mađarski povjesničari pokušavali su uspostaviti vezu između tih 235 rodova i kasnijih plemićkih rodova. Ubrzo je postalo jasno da taj zadatak ne može biti uspješno izvršen, te je već Janos Karácsonyi odbacio tu hipotezu u svom - manje-više genealoškom - radu o mađarskim plemićkim rodovima objavljenom početkom stoljeća.³ Unatoč netočnoj premisi, interes za navedenu temu urodio je različitim zanimljivim člancima i uspostavom genealogija i činjenica o povijesti mađarskih plemićkih rodova (ponekad uključujući hrvatske i slavonske).

Napori hrvatskih povjesničara istog doba usredotočili su se na utvrđivanje vjerodostojnosti prije navedene predaje kroz analizu izvora. Nažalost, suvremena je politička misao snažno utjecala na debatu koja se razvila između njih i mađarskih povjesničara, no unatoč tome je navedena rasprava ostala po svom stilu i znanstvenim metodama na prilično visokoj razini. Zapravo, prije Prvog svjetskog rata i raspada Austro-ugarske monarhije, nijedna strana nije željela potpuno razdvojiti debatu od tekuće politike i riješiti je. Tijek čitave rasprave detaljno je prikazan u radovima Ferde Šišića i Stjepana Antoljaka te ga ovdje ne treba ponovno ponavljati.

---

³ J. Karácsonyi, *A magyar nemzetségek a XIV század közepéig* [Mađarski plemićki rodovi do sredine 14. stoljeća], sv. I-III., Budapest 1900.-1902.

ti.⁴ Nakon prekida državne zajednice s Ugarskom 1918. rasprava je kasnije nastavljena među samim hrvatskim povjesničarima, te je konačno i riješena od Nade Klaić,⁵ iako ne uz potpuno prihvaćanje od strane svih drugih povjesničara (npr. Stjepana Antoljaka u već navedenom radu). Ona je dalje razradila prethodnu ideju Milana Šufflaya⁶ i zabacila navedenu predaju kao izvor za početak 12. stoljeća, te smjestila postanak institucije "Dvanaest plemena Hrvatskog Kraljevstva" u 14. stoljeće.

Iako je, po mom mišljenju, u mnogim točkama bila krivo postavljena ova je rasprava značajna za moju temu jer je rezultirala porastom interesa za problem plemićkih rodova. Tako je u njenom sklopu objavljena temeljna rasprava Vjekoslava Klaića "Hrvatska plemena od XII. do XV. stoljeća",⁷ a na neki način njenim dijelom može se smatrati i rasprava Stjepana Antoljaka "Izumiranje i nestanak hrvatskog plemstva u zaleđu Zadra",⁸ koje predstavljaju neizbježnu polaznu točku za svako dalje istraživanje navedenog problema. Vjekoslav Klaić napisao je i mnoge druge radove posvećene povijesti i genealogiji različitih obitelji, kao i historijskoj geografiji različitih regija.⁹ Taj rad je nastavljen od drugih povjesničara, posebice Ferde Šišića,¹⁰ Radoslava Lopašića¹¹ i Emilija Laszowskog,¹² te nešto kasnije Mihe Barade.¹³

---

⁴ F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, sv. III, Zagreb 1914., str. 459-528; S. Antoljak, *Pacta ili concordia od 1102.*, Zagreb 1980., str. 11-43.

⁵ U radovima N. Klaić ujedno je dan i sažetak kasnije rasprave o tom problemu. Usporedi: N. Klaić, "Plemstvo dvanaest plemena kraljevine Hrvatske", *Historijski zbornik*, sv. IX, Zagreb 1956., str. 83-100; ista, "Postanak plemstva »Dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske«, *Historijski zbornik*, sv. XI-XII., Zagreb 1958-59., str. 121-163; ista, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976., 593-610.

⁶ Milan Šufflay je u svom članku "Zu den ältesten kroatisch-ungarischen Beziehungen" (*Ungarische Rundschau*, sv. IV, Budapest 1915., 884-896) prvi opisao organizaciju dvanaest hrvatskih plemićkih rodova kao organizaciju hrvatske *šljabe*.

⁷ Vjekoslav Klaić, "Hrvatska plemena od XII. do XV. stoljeća", *Rad JAZU*, sv. 130, Zagreb 1897., 1-85.

⁸ Stjepan Antoljak, "Izumiranje i nestanak hrvatskog plemstva u zaleđu Zadra", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. IX., Zadar 1962., str. 55-115.

⁹ Usporedi: Vjekoslav Klaić, *Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347.*, Zagreb 1897.; ista, "Rodoslovje knezova Krbavskih od plemena Gusić", *Rad JAZU*, sv. 134, Zagreb 1898., str. 190-214; ista, "Rodoslovje knezova Nelipića od plemena Svačić", *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva* (dalje VHAD), N. S., sv. III., Zagreb 1898., str. 1-17; ista, "O knezu Novaku (1368)", VHAD, N. S., sv. IV, Zagreb 1900., str. 177-180; ista, *Krški knezovi Frankapani*, sv. 1., Zagreb 1901.; ista, "Građa za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku", VHAD, N. S., sv. VI., Zagreb 1902., str. 1-31; ista, "Županija Pset (Pezenta) i pleme Kolunić. Prilog za historiju diaspore hrvatskih plemena", VHAD, N. S., sv. XV., Zagreb 1928., str. 1-12; ista, "Građa za topografiju i historiju Hlivanjske županije i grada Hlivna", VHAD, N. S., sv. XV., Zagreb 1928., str. 13-24. (Literatura navedena u ovoj i slijedećim bilješkama predstavlja samo selekciju postojećih radova.)

¹⁰ Ferdo Šišić, "Prilog rodoslovju Kurjakovića, knezova Krbavskih od plemena Gusić", VHAD, N. S., sv. IX., Zagreb 1907., str. 77-80; ista, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350.-1416.)*, Zagreb 1916.

¹¹ Radoslav Lopašić, *Oko Kupe* i Korane, Zagreb 1895.; ista, *Bihai i Bibačka krajina*, Zagreb 1943.

¹² Emilij Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, Zagreb 1923.; ista, "Prilog povijesti hrvatskog plemena Čudomerića", *Vitezović*, god. 1., br. 8, Zagreb 1903.-1904., str. 124-125.

¹³ Miho Barada, "Lapčani", *Rad JAZU*, sv. 300, Zagreb 1954., 473-535.

Nakon Prvog svjetskog rata povjesničari su pokazali, osim za prije spomenutu raspravu, i primjetan interes za pitanje postanka plemstva u Hrvatskoj. Kao rezultat tog interesa objavljeni su neki vrijedni prilozi tom problemu. Glavni napor su pritom učinili Miho Barada¹⁴ i Ljudmil Hauptmann.¹⁵ Osim navedenih autora značajne su priloge o razvitku plemstva pružili brojni autori poput Stjepana Pavičića,¹⁶ Branimira Gušića,¹⁷ Stjepana Gunjače,¹⁸ Josipa Lučića,¹⁹ te od novijih autora Nikole Jakšića,²⁰ Mladena Ančića,²¹ Franje Smiljanića,²² Borislava Grgina²³ i Krešimira Kužića.²⁴ Iako se tematski ne odnosi na problematiku plemstva u užem smislu nego gradskog patricijata, vrijedan pomak prema poučavanju obiteljskih struktura pružili su radovi Zdenke Janeković-Römer.²⁵ Osim ovih radova vrijedno je spomenuti i brojne radove posvećene problemu razvoja Poljičke kneževine, regije koja nam je sačuvala i jedan od najznačajnijih pravnih spomenika relevantan za ovaj problem (vidi niže).²⁶

¹⁴ M. Barada, "Postanak hrvatskog plemstva", *Časopis za hrvatsku povijest*, sv.1, br. 3, Zagreb 1943., str. 193-218.

¹⁵ Lj. Hauptmann, "Podrijetlo hrvatskog plemstva", *Rad HAZU*, vol. 273, Zagreb 1942., str. 79-112; isti, "Hrvatsko praplemstvo", *Razprave SAZU*, sv. 1, Ljubljana 1950., str. 83-115.

¹⁶ Stjepan Pavičić, "Seobe i naselja u Lici", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, sv. 41, Zagreb 1962., str. 15-128.

¹⁷ Branimir Gušić, "Starohrvatsko naseljenje Ravnih kotara", u: *Povijest Vrane*, Zadar 1971., str. 137-192; isti, "Naseljenje Like do Turaka", u: *Lika li prošlosti i sadašnjosti*, sv. 5, Karlovac 1973., str. 13-61.

¹⁸ Stjepan Gunjača, "Tiniensia archaeologica-historica-topographica", *Starohrvatska prosijeta* (dalje SHP), III. S., sv. 6, Zagreb 1958., str. 105-164, sv. 7, Zagreb 1960., str. 7-142; isti, "Problem sastavka »Qualiter et cum quo pacto...« poznatog pod nazivom »Pacta conventa« i njegovo rješenje", u: isti, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, sv. IV, Zagreb 1978., str. 205-442.

¹⁹ Josip Lučić, "O vezama Ravnih kotara s prekovlebitskim područjem u srednjem vijeku", *Benkovački kraj kroz vijekove. Zbornik*, sv. 1, Benkovac 1987., str. 101-112.

²⁰ Nikola Jakšić, "Zadarska plemićka porodica Martinušić-Pećar", *Radovi Filozofskog fakulteta - Zadar* (dalje Radovi FFZd), sv. 30 Razdio povijesni znanosti (dalje RPZ), sv. 17, Zadar 1992., str. 93-124; isti, *Zemunik. Srednjovjekovni zadarski kaštel i turska kasaba*, Split 1997.

²¹ Mladen Ančić, "Parba za dio naslijeđa banovca Jakova Šubića Bribirskog", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* (dalje Radovi ZPZHAZU-Zd), sv. 36, Zadar 1994., str. 309-352; isti, "Knin u razvijenom i kasnom srednjem vijeku", *Radovi ZPZHAZU-Zd*, sv. 38, Zadar 1996., str. 53-95; isti, "Ljetopis kraljeva Hrvatske i Dalmacije (Vrijeme nastanka i autorstvo hrvatske redakcije Ljetopisa popa Dukljanina)", u: *Zvonimir, kralj hrvatski*, Zagreb 1997., str. 273-304.

²² Franjo Smiljanić, "Teritorij i granice Kninske županije u srednjem vijeku", *Radovi FFZd*, sv. 27, RPZ, sv. 14, Zadar 1988., str. 135-149; isti, "Teritorij i granice Sidraške županije u srednjem vijeku", u: *Biogradski zbornik*, sv. 1, Zadar 1990, str. 319-333; isti, "Teritorij i granice Lučke županije u ranom srednjem vijeku", *Radovi FFZd*, sv. 35, RPZ, sv. 22, Zadar 1997., str. 205-256.

²³ Borislav Grgin, "Senj i Vinodol između kralja Matijaša Korvina, Frankapana i Venecije (1465.-1471.)", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, sv. 28, Zagreb 1995., str. 61-10; isti, "Hrvatski velikaši u desetljećima pred Krbavsku bitku", u: *Krbavskabitka i njezine posljedice*, Zagreb 1997., str. 37-47.

²⁴ Krešimir Kužić, *Povijest Dalmatinske zagore*, Split 1997.

²⁵ Zdenka Janeković-Römer, *Rod i grad. Dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća*, Dubrovnik 1994.

²⁶ Pregled dosadašnjih historiografskih napora o Poljičkoj kneževini vidi u radu Ante Laušića, *Postanak i razvitak Poljičke kneževine (do kraja xv. stoljeća)*, Split 1991.

Drugi pravac proučavanja unutar hrvatske historiografije važan za moje istraživanje su radovi pravnih povjesničara posvećeni analizi pravnih izvora (zbornika običajnog prava) izdanih u Hrvatskoj. Glavni problem većine tih radova je da autori nisu te zbornike smatrali na prvom mjestu zakonima koji se odnose na plemiće (ili druge povlaštene skupine, npr. *iobagiones castri*), nego su radije pretpostavljali da su oni ostaci iz slavenske prapovijesti, ostavljajući po strani mnoge sličnosti između njih i običajnog prava izraženog u Tripartitum-u.²⁷ Metodološki suvremeniji pristup i značajan pomak na tom području opaža se u radovima Luje Margetića.²⁸ Zanimljiv prilog toj problematici daje i rad Josipa Kolanovića "Hrvatsko običajno pravo prema ispravama XIV i XV stoljeća".²⁹

Glavni prigovor koji se može uputiti nastojanjima hrvatske historiografije na tim pitanjima je da one pokušavaju riješiti problem hrvatskih plemićkih rodova izvan njegovog šireg konteksta, tj. bez komparacije sa sličnim ustanovama u Ugarskoj. Jedan od mogućih razloga za to može biti i razmjerno loše poznavanje rezultata mađarske historiografije mlade od Prvog svjetskog rata što sigurno snosi veliki dio krivnje. No, još je čudnije da ni starija historiografija nije željela povezati te dvije ustanove, iako je teško vjerovati da nije bila upućena u rezultate mađarske strane. čak ni povjesničari koji su politički bili naklonjeni Ugarskoj u tom razdoblju nisu se željeli na to osvrnuti.³⁰

U slučaju novijih generacija povjesničara taj izolirani pristup bio je uzrokovan u prvom redu nedostatkom informacija, dijelom zbog jezične barijere, a djelom i time što je način razmatranja problema već bio prethodno ocrtan. Toj grupi razloga je moguće dodati i neprimjereno slabe veze između hrvatskih i mađarskih povjesničara, posebno medievista, do neke mjere uzrokovane problemima političke naravi koji su mogućnost održavanja veza učinili još zamršenijim.

---

²⁷ Vidi npr. Đuro Ljubić, "Lige i posobe u starom hrvatskom pravu i njihov odnos prema Poljičkom statutu", *Rad JAZU*, sv. 240, Zagreb 1931., str. 1-104; Oleg Mandić, "Bratstvo u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj", *Historijski zbornik*, sv. 5, Zagreb 1952., str. 225-298; Ivo Milić, "Porijeklo prava bližike na prvokup i otkup nekretnina", *Historijski zbornik*, sv. 5, Zagreb 1952., str. 299-310; Marko Kostrenčić, *Načrt historije hrvatske države i hrvatskog prava*, Zagreb 1956.; Miho Barada, *Starohrvatska seoska zajednica*, Zagreb 1957.

²⁸ Lujo Margetić, "Neki pravni problemi u vezi s dopisom podbana Mihajla Živkovića od 5.XI.1459.", *Historijski zbornik*, sv. XXIII-XXIV., Zagreb 1970.-71., str. 265-286; isti, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo - stvarna prava*, Zagreb-Rijeka-Čakovec 1983.; isti, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, Zagreb 1996.

²⁹ Josip Kolanović, "Hrvatsko običajno pravo prema ispravama XIV. i XV. stoljeća", *Arhivski vjesnik*, sv. 36, Zagreb 1993., str. 90-98.

³⁰ Čudno je na primjer da prije spomenuta knjiga Jánosa Karácsonyija nije među hrvatskim povjesničarima dobila mnogo pažnje, iako ima posebne dijelove posvećene slavonskim i hrvatskim plemićkim rodovima. To se čini posebice čudno budući da je on često raspravljao s hrvatskim povjesničarima i da su čak neki njegovi manje značajni radovi prevedeni na hrvatski i objavljeni u hrvatskim časopisima.

Vrlo važan doprinos mom proučavanju dao je rad mađarskog povjesničara Erika Fügedija koji je u okviru mađarske historiografije izveo zaokret od proučavanja povijesti aristokracije u okvirima političke povijesti prema onom u okvirima društvene povijesti i povijesti obitelji. Nažalost, njegovi rezultati vrlo su slabo poznati u hrvatskoj historiografiji. U ovom članku pokušati ću koristiti rezultate njegove analize strukture mađarskog plemićkog roda kao komparativni materijal i model prilikom mojih ispitivanja hrvatske izvorne grade.³¹ U okvirima hrvatske historiografije sličan pristup je korišten od pokojne profesorice Nade Klaić. Ona se, nažalost, nije u prvom redu bavila poviješću plemstva kao obiteljske strukture, ali je u mnogim svojim radovima pružila mnoge korisne poticaje za rješavanje tih problema. Osobno se smatram vrlo zaduženim od nje, kako kao od jednog od mojih profesora, tako i kao od osobe koja je mnogostruko omogućila istraživanje novih tema i metoda u hrvatskoj medievistici.

Prije nego prijeđem na glavni dio ovog rada nužno je objasniti koji su parametri ovog istraživanja. U prostornom smislu ono pokriva teritorij kasnosrednjovjekovnog Hrvatskog kraljevstva uz iznimku Dalmacije i kasnosrednjovjekovnog kraljevstva Slavonije pod puno izravnijim utjecajem ugarskog običajnog prava. U kronološkom smislu moje je istraživanje usmjereno na razdoblje od 14. do prve polovine 16. stoljeća, razdoblje između konačnog formiranja političkih struktura hrvatskog kasnosrednjovjekovnog kraljevstva u doba nasljedne vlasti hrvatskih banova od roda Šubića i ponovne uspostave kraljevske vlasti u razdoblju Anžuvina i konačne razgradnje plemićkih rodova pod utjecajem osmanlijskih udara i migracija članova hrvatskih plemićkih rodova prema sjeveru i zapadu, iako ću u nekim slučajevima spominjati i neke starije i kasnije podatke nužne za bolje razumijevanje pojedinih karakteristika sustava.

Iako bi bilo potrebno naglasiti i razlike među socijalnim slojevima unutar plemstva, ovdje se neću na to osvrnuti budući da smatram da se one nisu znatnije odrazil na probleme obiteljske strukture.

Glavni izvori koje sam koristio prilikom izrade ovog rada su zbornici običajnog prava i isprave. Prva grupa izvora mi je omogućila uvid u manje-više izgrađenu pravnu teoriju, a druga mi je dala mogućnost da provjerim je li praksa bila u skladu s njom. Komparacije su rađene na temelju obrade Tripartita od strane Erika Fügedija, kako je već objašnjeno.

U ovom ću se radu u prvom redu temeljiti na dva zbornika običajnog prava: Poljički zakon i Novigradski zbornik. Prvi od njih bilježi običajno pravo Poljičke

---

³¹ Od radova Erika Fügedija u prvom redu treba spomenuti njegovo posthumno djelo *Az Elefánthyak* [Rod Elefánthyja] (Budapest 1992). Drugo poglavlje navedenog djela koje se bavi pitanjima odraza obiteljske strukture u običajnom pravu kodificiranom u Tripartitu objavljeno je u engleskom prijevodu 1994. godine (isti, "Kinship and Privilege. The social system of medieval Hungarian nobility as defined in customary law", *History & Society in Central Europe*, sv. 2, Budapest 1994., 55-75).

županije i njegov najveći dio može biti datiran u 15. stoljeće, iako ima indicija da su neki djelovi zabilježeni već u 14. stoljeću.³² Novigradski zbornik sadrži običajno pravo koje je, prema njegovoj preambuli, važno na području od Nina do Knina, tj. na središnjem dijelu srednjovjekovne Hrvatske. Nažalost, ono je zapisano tek u 16. stoljeću od mletačkih vlasti u Zadru kako bi se pomoglo sudskim službenicima da ne dolaze u sukob s hrvatskim običajima.³³

Nažalost, oba ta zbornika daleko su manje razrađena nego Tripartit, u prvom redu jer ona samo bilježe običajno pravo, a ne tumače ga kako je to učinio Stjepan Werbőczy. S druge strane, baš zbog tog svojstva, oni su ujedno i pouzdaniji svjedoci običajnog prava nego Tripartit.

Pri istraživanju nisam uzeo u obzir neke druge zbornike običajnog prava (Vinodolski zakon i Vranski zakonik) budući da se odnose na specifične društvene grupe poput feudatarija ili jobagiona, te bi za njihovo uključivanje bilo nužno promijeniti motrište ovog rada i proširiti područje istraživanja.

Kako je već rečeno, ovaj rad predstavlja samo pokušaj da se na temelju hrvatskog izvornog materijala upozori na sličnosti koje su postojale između strukture hrvatskih i ugarskih plemićkih rodova. Preduvjet da bi se takva usporedba mogla učiniti je promotriti kako su te specifične obiteljske strukture našle svoj odraz u običajnom pravu, a do pravog će se rezultata moći doći tek nakon detaljnije analize kako navedenih odredbi, tako i ostalog izvornog materijala (isprava i narativnih izvora). Iako se još uvijek ne smatram pozvanim da dam konačne sudove o tim pitanjima, nadam se da će ovo moje istraživanje pobuditi interes za njihovo rješavanje.

Termini korišteni za nazivanje roda

Izvori pisani hrvatskim jezikom uvijek koriste riječ *pleme* za označavanje plemićkog roda. Ta riječ može se izvesti iz riječi *plod* i označava rezultat prokreacije.³⁴

Nasuprot tome, latinska terminologija za isti sadržaj je vrlo različita. Izvori koriste različite termine, ali s različitom učestalošću. Prilikom izrade ovog poglavlja koristio sam uzorak od oko 500 dokumenata. Ti dokumenti, koji nažalost pokri-

---

³² Miroslav Pera, *Poljički statut*, Split 1988., str. 385-412.

³³ Barada, *Starobrnatska ...*, str. 149-158.

³⁴ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. III., Zagreb 1973.

vaju samo dio materijala, ali pretpostavljam da je uzorak dovoljno reprezentativan za ovo pitanje, najčešće koriste termin *genus* (pojavljuje se točno 350 puta). Isti termin pojavljuje se jednom i u sintagmi *nobilis genus* (odnosi se na rod Mogorovića u 1431. godini³⁵), no tada se to može razumjeti jedino kao stilistička karakteristika dokumenta.

Svi drugi termini su mnogo rjeđe korišteni. Najčešći među njima je *generatio*, koji se pojavljuje točno 50 puta. Tri dokumenta koriste pojam *domus* (jednom za rod Šubića 1411. godine,³⁶ jednom za Vireviće u 1451. godini³⁷ i jednom, vrlo kasno, za Mogoroviće u 1550. godini³⁸). Isti pojam zabilježen je i u svom talijanskom ekvivalentu *casata* (u slučaju Šubića u 1449. godini) ili *casata* (u slučaju roda Dražuljana iste godine.³⁹

Rod Mogorovića je jednom, iako vrlo kasno, zabilježen kao *familia*,⁴⁰ rod Šubića kao *stirps* u 1457. god.⁴¹ i rod Virevića kao *progenies* u 1350. godini.⁴² Književni tekstovi kad govore o Dvanaest plemena Kraljevine Hrvatske koriste termin *tribus*, koji se nikad ne susreće u ispravama, nego je vjerojatnije preuzet iz Biblije.⁴³

Činjenica da *genus* i *generatio* predstavljaju istu stvar može se lako vidjeti jer se isti rodovi nazivaju s oba termina. Pored toga, čak i ista osoba može biti označena na oba načina. Tako je npr. Ivan, sin Budislava od roda Šubića, zabilježen u dokumentu od 1392. s pridjevkom *de genere Subich*,⁴⁴ a 1393. s pridjevkom *generacionis Subich*.⁴⁵ Ista se stvar desila u slučaju Kuzme, sina Tome od roda Tugomirića, u

---

³⁵ Povijesni arhiv Zadar (dalje PAZd), Spisi zadarskih bilježnika (dalje SZB), Theodorus de Prandino (dalje TP), b. IV, fasc. V/3, dok. od 18.08.1431.

³⁶ Stjepan Zlatović, "Bribirski nekrolog XIV. i XV. vieka", *Starine JAZU*, knj. XXI., Zagreb 1889., str. 85.

³⁷ PAZd, SZB, *Dacia et incantus civitatis Iadre*, b. II, fol. 83-83'.

³⁸ PAZd, SZB, Johannes Michael Mazzarellus (dalje JMM), b. IV, fasc. VII., dok. od 10.11.1550.

³⁹ PAZd, Arhiv Šibenika (dalje AŠ), b. VIII., fasc. IV /8b, fol. 133.

⁴⁰ Klaić, "Hrvatska plemena", str. 54.

⁴¹ PAZd, AŠ, b. XV-XVI., fasc. 15d, fol. 41.

⁴² Tadija Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Slavoniae et Croatiae* (dalje CD), sv. XI, Zagreb 1913., str. 631.

⁴³ *Vulgata* često naziva židovska plemena tim terminom (npr. Gen. 49:28, Num. 1:4, Deu. 12:5, Apok. 5:5) te je očito što je autor također prevodio hrvatskom rječju *pleme*. Zanimljivo je spomenuti da to pojačava pretpostavku da je autor bio pripadnik klera i čini se ne previše dobro upućen u latinsku i hrvatsku pravnu terminologiju.

⁴⁴ Znanstvena knjižnica Zadar (dalje ZKZd), Zbirka rukopisa, ms. 849, Registar zadarskog kaptola, bilježnik Articutus de Riuignano (dalje AR), fol. 45-45', 21.10.1392.

⁴⁵ *Miscellanea. Državni arhiv u Zadru*, sv. I., Zadar 1949., str. 16-17 (21.10.1393).

1450. i 1456.,⁴⁶ kao i u slučaju Ivana, sina Marina od roda Lapčana, u 1429. i 1433. godini.⁴⁷ Vrlo je lako napraviti dugu listu sličnih slučajeva.

Izuzev termina *pleme* u hrvatski pisanim ispravama moguće je pronaći još dva druga termina, ali očito ne s istim značenjem. Ti pojmovi su *koljeno* ili *koljenščina* (u osnovnom značenju grane) i *hiža* (kuća). Oba termina označavaju manje jedinice od roda, očito njegove dijelove.

Isprava izdana od kneza Tome Krbavskog 1447. godine daje dobar primjer za upotrebu termina *koljeno*. Knez Toma svjedoči da su neki plemići od roda Nebljuha došli pred njega u svoje osobno ime, i kao zastupnici

oda v'sibb' četirib' kolen' plemena Neblušškoga

i svjedočili da su svi članovi roda odobrili neku transakciju sa zemljišnim posjedom nekog od članova roda.⁴⁸

Isprava izdana od senjskog podkapetana Ladislava 1486. godine daje sličan primjer. On svjedoči da je plemić Matej Svilić iz Mohlića u Buškoj županiji bio poslan k njemu

od s'trane četirib' kolen'ščin' brat'e s'voe

da ih zastupa u sporu za neku njihovu zemlju u selu Šćitari.⁴⁹

Isti termin može se razumjeti i na neki drugi način, kao generacija ili stupanj srodstva, ali u najmanju ruku može biti sigurno da termin *koljeno* nije bio korišten kao ekvivalent za *pleme*, nego za određenje neke uže jedinice.

Isprava izdana od sudbenog stola roda Mogorovića u Lici iz 1499. godine je primjer upotrebe termina *hiža*. Svi suci su navedeni ne po rodu, jer su svi bili članovi roda Mogorovića, nego prema njihovim *hižama*. Ti suci su bili

*Iv(a)n' S'tarac od hiže Tvrdković', Grgur Nel'ković' od hiže S'lavković',
Jak(o)v' Rad'čić' od hiže Paladinić', Jurislav' Piričić' od hiže Sop'čić',
Ivan Surotvić' od hiže Tugomerić'.⁵⁰*

Također je vrijedno spomenuti da je *hiža* direktni prijevod latinskog termina *domus* ili talijanskog termina *casa*, *casata* ili *caxata*, no čini se da ona nikad nije bila korištena u hrvatskim ispravama u značenju koje sam već objasnio za te riječi.

⁴⁶ PAZd, SZB, Nicolaus de Lantana (dalje NL), b. I, fasc. 1/4, 28.03.1450.; isto, Johannes de Calcina, b. V, fasc. VII/S, foi. 212'-213, 17.03.1456.

⁴⁷ Šime Ljubić, *Listine (Jodnošajill između južnoga Slavenstva i mletačke Republike*, sv. IX., Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, knj. 21, Zagreb 1890., str. 55-56 (22.03.1433.); PAZd, SZB, Johannes quondam Ostoye (dalje JO), b. I, fasc.1/3, 29.10.1433; isti, b. I, fasc. III/I, 6.02.1429.

⁴⁸ Duro Šurmin, *Acta Croatica*, sv. I, Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, knj. VI., Zagreb 1898., str. 170-172.

⁴⁹ Isto, str. 311-313.

⁵⁰ Isto, str. 417-420.

Ukoliko želimo napraviti usporedbu sa terminologijom korištenom na mađarskom jeziku, problem postaje nešto složeniji. Nažalost, slične isprave pisane mađarski ne postoje za isti period i nije moguće napraviti sličan pregled mađarske terminologije. Usprkos tome, nešto se može napraviti na tom planu upotrebom kasnijih izvora poput rječnika Fausta Vrančića objavljenog u Veneciji 1593. godine, koji daje paralelno hrvatsku i mađarsku terminologiju (pored one latinske, talijanske i njemačke).⁵¹

Termin *genus* preveden je u Vrančićevom rječniku kao *pleme* i *rod* (pisan kao *rod*), a na mađarski kao *nemzet* (pisan *nemzeth*), termin *generatio* kao *narod* i *pleme* na hrvatskom i kao *nemzetség* (pisan *nemzetsogh*) na mađarskom. Iz toga je vidljivo da je hrvatski termin *pleme* pokrivaio oba značenja i da su mađarske riječi izvedene iz istog korijena - iz glagola *nemzeni* (pisanog *nemzenni*) prevedenog na latinski kao *generare*. Taj glagol je u hrvatski preveden kao *roditi* i povezuje na sličan način pojmove *rod* i *narod*. Latinski termin *natio*, u ranijem razdoblju također korišten kao pojam za rod,⁵² blizak modernom značenju mađarske riječi *nemzet*, preveden je na hrvatski kao *narod* i kao *nep* (pisan *neep*) na mađarski. Termin *gens* preveden je na hrvatski kao *narod* i na mađarski kao *nemzet*.

Usporedbom između latinsko-mađarske i latinsko-hrvatske terminologije moguće je izvesti da se obje mađarske riječi *nemzet* i *nemzetség* mogu smatrati sinonimima za hrvatsku riječ *pleme*, *nemzet* kao sinonim za *rod*, a riječi *nemzet*, *nemzetség* i *nep* kao sinonimi za *narod*. Najšire i najopćenitije značenje imaju pojmovi *nemzet* i *narod*. Čini se da su pojmovi *nemzet* i *nemzetség* korišteni kao sinonimi jednako kao i latinski pojmovi *genus* i *generatio*, što je već pokazano prilikom razrade latinske terminologije.

Čini se da riječ *domus* prevedenu kao *kuća* (pisana *kuchya*) na hrvatski i kao *ház* (pisana *baz*) na mađarski, Vrančić nije koristio u prenesenom značenju. Također se čini da latinsku riječ *familia* treba razumjeti više kao članove domaćinstva nego moderno značenje te riječi, krvno povezanu obitelj. To može podržati i njen prijevod na njemački kao *Hausgesind* i mađarski kao *cséled* i *ház népe* (pisan *cheled* i *baz nepe*). To se zapravo može smatrati uputnicom na sustav klijentele (*familiaritas*), dominantan u razvijenom i srednjem vijeku u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu, više nego na sustav srodstva.

---

⁵¹ *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae, Venetiis* 1593. (pretisak u: Most / The Bridge, Croatian Literature Series, sv. I, Zagreb 1990.).

⁵² Kao primjer vidi ispravu iz 1194. u kojoj se kao svjedoci navode: *Boieius iupanus et Ugrinez Gusiki natione, Vratco et Urenez Chleuliani nationem (!), ...Uilxin Dragosi et Luboscus nationem (!) Lapciani ...* (CD, sv. II, dok. 252, str. 267-268).

Ono što mogu zaključiti iz ovog kratkog pregleda terminologije korištene za označavanje srodstva je da korištena latinska terminologija ne predstavlja realnu razliku između raznih vrsta ustanova, nego samo neadekvatnu razradu prevedenih pojmova. Rodovi su očito bili nazivani njihovim narodnim oblicima (*plemeu* Hrvatskoj, *nemzetseg* i *nemzet* u Ugarskoj). Drugi narodni oblici kao *koljeno* i *hiža* očito nisu značili istu stvar kao rod, nego vjerojatnije njegove podpodjele.

Ovaj kratki pregled pokazuje da upotreba terminološke analize može omogućiti bolje razumijevanje nekih svojstava, ali ono mora biti napravljeno nakon uspostave kompletnog korpusa relevantnih izvora, što prelazi granice ovog članka.

Odras strukture roda u običajnom pravu

a) Zajedničke dužnosti članova roda

U ovom potpoglavlju pokušati ću raspraviti jedino dužnosti članova roda koje definiraju njihov odnos prema vanjskom svijetu. Odnosi unutar roda biti će raspravljani kasnije. Najvažnija Zajednička dužnost članova roda bila je zaštita ostalih rođaka i krvna osveta protiv njihovih ubojica.⁵³ Iako je već János Karácsonyi⁵⁴ upozorio na činjenicu da je to bila jedna od temeljnih odrednica ugarskih plemićkih rodova, to pitanje nije do sada dobilo adekvatnu razradu u okvirima mađarske historiografije, te ću se ovdje ograničiti samo na hrvatsku izvornu gradu.⁵⁵

Više isprava s kraja 14. stoljeća opisuju djelovanje tog sustava. Osvrnut ću se na dva od njih. U hrvatski pisanoj ispravi iz 1393. krbavski knezovi Toma i Butko svjedoče da su pred njima Dujam Mlničević, njegov bratić Mrmonja i njihov rođak Juraj Slavetić i njihova braća izjavili da smatraju nekog plemića po imenu Netremac i njegov rod nevinim u slučaju smrti njihovog *brata* Jurmana. Netrmac se opravdao pred njima imenujući pristave. Zajedno su zaključili da ne mogu ponovno podići pitanje odgovornosti, za to ubojstvo, protiv Netremca i njegovih rođaka.⁵⁶

---

⁵³ Krvna osveta također po mom mišljenju ne može biti smatrana prežitkom iz "predfeudalnog" društva nego tipičnom srednjovjekovnom institucijom koja je postojala u velikom dijelu Europe. O tome opširnije: Otto Brunner, *Land and Lordship: Structures of Governance in Medieval Austria*, Philadelphia 1992., str. 1-94.

⁵⁴ Karácsonyi, nav. dj., sv. I, str. 10-11.

⁵⁵ U najnovije vrijeme istraživanja te teme započeo je mladi američki povjesničar Russel Mitchel. Prvotni rezultati pokazuju da je krvna osveta među rodovima postojala, ali su podaci o njoj iznimno rijetki (Russel Mitchel, "Einige Anmerkungen über die ungarische Fede", u zborniku simpozija: *Mittelalterliche Adel in Ost-Elbien und Mittel-Ost Europa*, Rostock (u tisku).

⁵⁶ Šurmin, nav. dj., str. 98-99.

Drugi dokument, pisan latinskim jezikom, izdao je Zadarski kaptol 1394. godine. U njemu se kaže da su Ivan i Micelj sinovi pokojnog Ratka, Grgur sin pokojnog Stipana, Ratko sin pokojnog Radoslava, svi od roda Tiskovac i Strmicani, rođaci pokojnog Božića Gojslavića od istog roda, uspostavili mir s Vladihom sinom pokojnog Jurja Petričevića od roda Karinjana u vezi smrti prije spomenutog Božića Gojslavića. Dvadeset i šest godina ranije Vladihin otac Juraj je zarobio Božića i izručio ga banu Emeriku Lackoviću koji ga je objesio. Zbog toga

subgerente inimico humane nature maxime inimicitie, scandala et iurgia surrexerunt, et usque in presentem diem fuerunt inter consaguineos dicti condam Bosichii et dictum condam Georgium ac dictum Uladicham eius filium et consaguineos eorum, et proclamata fuit in dominum Uladicham inimicitia capitalis quod sclauonice siue more Crobatorum uocatur urasda, nunc autem interueniente gratia sancti Spiritus ac divino auxilio suadente sedatis hinc inde inimicitiiis, malis uoluntatibus, iurgiis et scandalis quibuscumque, eorum bona et propria uoluntate, sponte et ex certa scientia obscuro (!) pacis interueniente pro sese eorumque heredes et subcessores, ac uice et nomine omnium et singulorum de dicto genere Tiscouaç et Stermiçani...

S druge strane, Vladiha im je platio globu zvanu vražda *iuxta morem et consuetudinem Crobatorum*. Točna svota nije precizno označena u dokumentu, možda zato što je bila određena običajnim pravom.⁵⁷

Iz oba dokumenta očito je da je krvna osveta bila dosta raširen običaj, barem u drugoj polovici 14. stoljeća, čak i u slučajevima kada je krivac bio predstavnik države, a članovi nekog drugog plemićkog roda samo saučesnici. Čini se da je način vršenja osvete bio propisan zajedno s načinom kako prekinuti slijed nasilja. Osveta je mogla biti prekinuta plaćanjem točno određene svote novca rodu poginule osobe. Način opravdanja od lažnih optužbi bio je određivanje pristava čija je dužnost bila jamčiti da optuženi nije počinio zločin, a možda i sama istraga krivnje. Neke ritualno propisane geste (poljubac mira) slijedile su čin pomirenja, a spor je zaključivan Zajedničkom izjavom obiju strana pred nekim vjerodostojnim mjestom ili predstavnicima vlasti poput knezova ili sudbenih stolova.

U običajnom pravu Poljica, jedinom koji izričito upotrebljava pojam rod,⁵⁸ više članaka opisuje takve okolnosti, nasuprot Novigradskom zborniku koji se ne bavi problemima povezanim s tim pitanjem. Nažalost, ni Poljičko običajno pravo ne govori mnogo o osveti članova roda nego se čini da je ta ustanova zamijenjena

---

⁵⁷ *Miscellanea*, str. 18-19.

⁵⁸ Poljički zakonik koristi za pojam roda hrvatski termin *pleme*.

zajedničkom dužnošću svih članova županije. Rođaci su jedino imali pravo naslijediti imovinu umrle osobe i primiti *vraždu* za njegov život.

Poljički statut često tvrdi da čitava zajednica snosi Zajedničku odgovornost za ubojstvo ili ranjavanje neke osobe, ali samo u točno određenim slučajevima. Jedan od slučajeva bavi se ubojstvom osobe koja je pokušala porobiti drugu. Takvo je ubojstvo smatrano samoodbranom i odgovornost je preuzimala čitava zajednica. Štoviše, ako bi netko iz nekog razloga (vjerojatno zbog krvnog srodstva s poginulim) prijetio osobi koja je pod takvim uvjetima izvršila ubojstvo i on je mogao biti ubijen, a takvo ubojstvo opet se smatralo samoodbranom.⁵⁹

Osim preuzimanja odgovornosti za ubojstvo u određenim je slučajevima i osveta za ubojstvo ili drugu tjelesnu štetu smatrana Zajedničkom dužnošću cijele zajednice, čak i u slučajevima kad su i žrtva i ubojica pripadali istom rodu. Dobar primjer toga postoji u članku pod naslovom *Od krvi*. Cijela zajednica bila je obvezna progoniti ubojicu brata, bratića, ili bližeg ili daljeg rođaka, kao i zaštititi vlastitog člana koji je izvršio ubojstvo radi osvete. Ako je žrtva bila iz župe, a ubojica ne, ali je razlog ubojstva bila osveta, članovi župe nisu bili obvezni progoniti ubojicu, kao što nisu trebali ni braniti svog člana ukoliko razlog ubojstva nije bila osveta ili samoobrana. Ako je ubojstvo počinjeno u sukobu dvojice stranaca to je shvaćano kao nešto što se župe ne tiče, stoga njeni članovi nisu bili obvezni sudjelovati u progonu ubojice.⁶⁰

Poljički zakon precizno je odredio plaćanje vražde za različite slučajeve ubojstva ili nanošenja tjelesnog oštećenja. Uobičajeni iznos, tzv. *mrtva krv*, iznosio je 240 libara. No, on je u nekim slučajevima bio udvostručen, na primjer u slučaju ubojstva s predumišljajem i ubojstva iz zasjede. Polovica navedene svote, globa zvana *živa krv*, plaćana je za nanošenje tjelesne štete, ali i za smrti uzrokovane svađom ili samoobranom.⁶¹

Vrlo zanimljiva karakteristika Poljičkog zakonika je da je ponekad rodovska solidarnost bila manje snažna od drugih obveza. Dva članka bave se takvim slučajevima. Jedan od njih propisuje kaznu za osobu koja pokuša počinuti izdaju ili izazvati pobunu protiv mletačke vlasti (u to vrijeme Poljica su se nalazila pod mletačkom vrhovnom vlašću). Kazna je bila izrazito okrutna: krivac je trebao biti spaljen. Za pitanje solidarnosti unutar roda je značajno da je onaj koji bi ga pokušavao zaštititi ili nagovoriti ostale da ga ne kazne *za bractvo ali za inu prijazan*

---

⁵⁹ Pera, nav. dj., str. 424-427 (čl. 29).

⁶⁰ isto, str. 434-437 (čl. 36).

⁶¹ isto, str. 436-439 (čl. 37).

(zbog bratstva ili neke druge naklonosti) morao biti kažnjen na isti način.⁶² Drugi članak propisuje zaplijenu plemenščine u korist rođaka osobe koja izdaje ili ošteti svog *gospodara*. Također je zanimljivo da isti članak proglašuje da rođaci okrivljenog ne mogu biti progonjeni za njegov prekršaj.⁶³

Najvjerojatniji zaključak koji mogu izvuci iz ovih podataka je da su tijekom petnaestog stoljeća neke druge vrste lojalnosti postupno zamijenile prethodnu rodovsku solidarnost, još vrlo jaku u četrnaestom stoljeću. S druge strane vidljivo je da je rodovska solidarnost i dalje igrala vrlo važnu ulogu. Šira zajednica trebala je nametnuti vrlo visoke kazne ljudima koji nisu slušali njena pravila jer su bila u suprotnosti s ovom vrstom solidarnosti. No, izuzeci su činjeni u slučajevima osвете, koja je smatrana zakonitom društvenom obvezom i olakšavajućom okolnošću.

Jedan od članaka Poljičkog zakonika, datiran 1476., oslikava ovu pretpostavku. On tvrdi da su se u Poljicima pojavile neke lige i stranke, kao i svađe, napetosti i nesloge izazvane krvnom osvetom i drugim, nažalost ne pobliže definiranim, razlozima i skandalima. Zbog toga, cijela je zajednica odredila da svačije pravo treba biti poštovano i da se svi sporovi trebaju rješavati prema zakonu. Ako bi netko prekršio tu odluku trebalo bi ga smatrati izdajnikom, zaplijeniti njegovu pokretnu imovinu u korist župe, njegovu *plemenščinu*⁶⁴ u korist rođaka, spaliti njegovu kuću i protjerati ga pod prijetnjom smrtne kazne.⁶⁵

Članak *Od proklectva*, preuzet iz kanonskog prava,⁶⁶ određuje drugi način zaštićivanja članova. On svima zabranjuje saobraćanje s izopćenom osobom, ali su iz toga izuzeti članovi njegovog domaćinstva. No, ukoliko osoba umre pod izopćenjem, ona ne može biti pokopana s drugim kršćanima nego izvan groblja.⁶⁷

Načini pozitivne zaštite mogu se naći i u Novigradskom zborniku. Precizirajući razloge kada netko ne može biti smatran vjerodostojnim svjedokom na sudu, zakonik lakonski tvrdi da *se ne vjeruje svom za svog niti drugu za druga*, što vjerojatno znači da nitko ne može svjedočiti u korist svog roda ili družbe.⁶⁸

Glavni problem s oba ova članka je da oni ne određuju izravno osnovnu jedinicu na koju ih treba primijeniti. Kao općenita primjedba, to se odnosi na ovo cijelo

---

⁶² isto, str. 452-455 (čl. 55).

⁶³ isto, str. 484-485 (čl. 79).

⁶⁴ *Plemenščina* je patrimonijalni ili očinski posjed, tj. temeljni posjed koji rod posjeduje na temelju osobnog prava, a ne nekog drugog prava (donacijom, kupnjom i dr.). Vidi niže.

⁶⁵ Pera, nav. dj., str. 490-493 (čl. 88).

⁶⁶ Članak se temelji na malo izmjenjenom članku iz Gracijanovog dekreta (can. XI, q. III, c. CIII).

⁶⁷ Pera, nav. dj., str. 428-429 (čl. 32).

⁶⁸ Miho Barada, *Starohrvatska ...*, str. 165 (čl. 11).

poglavlje. Jedan od razloga za to može biti činjenica što su sve gorenavedene kompilacije običajnog prava pisane relativno kasno, u razdoblju kada je rastakanje homogenosti roda već započelo. Usprkos tome pretpostavljam da ti članci odražavaju mnogo starije stanje i da ujedno oslikavaju sukob između starijeg principa rodovske solidarnosti i novog principa solidarnosti utemeljene na teritorijalnoj ili administrativnoj jedinici.

b) Očinska vlast i njena ograničenja⁶⁹

Sustav Tripartita, opisan u članku E. Fügedija, davao je ocu znatne ovlasti. Otac je imao pravo kažnjavati, pa čak i zatvoriti sina, otuđiti svu imovinu i poslati sina kao zamjenu ako bi pao u zarobljeništvo.

Nažalost, normativni izvori iz kojih je moguće rekonstruirati dužnosti i prava oca u zbornicima hrvatskog običajnog prava su vrlo sažeti i samim time nedovoljni. Uglavnom se bave posjedovnim pravima i šute o drugim, uobičajenijim situacijama, poput hranjenja, oblačenja i kažnjavanja djece.

Očev položaj je u oba zbornika običajnog prava koja koristim za svoju analizu nešto bolje opisan u pitanjima u vezi s vlasništvom i nasljedstvom. čini se da je pravo da razbaštini sinove bilo vrlo ograničen u oba od njih.

Običajno pravo Poljica objašnjava slučajeve u kojima *otac može po duši uiljiti svoje sinov od baščine* (otac može razbaštiniti sinove mirne savjesti) u članku pod znakovitim naslovom *Zakon od sinov i otac*⁷⁰) Taj članak navodi trinaest slučajeva koji se mogu smatrati opravdanjem za taj čin, kao i za uskraćivanje prava na miraz.

Svi ti slučajevi mogu se grupirati u tri glavne skupine, prvu koja se bavi odnosima unutar obitelji, drugu koja se bavi odnosima obitelji i vanjskog svijeta i treću koja se odnosi na ponašanje djece izvan obitelji. Slučajevi koji pripadaju prvoj grupi su sljedeći: ako sin tuce roditelje, ne poštuje ih, pokuša ubojstvo roditelja, ne poštuje očev krevet, ometa pisanje oporuke i odbija izdržavati mentalno oboljelog roditelja. Druga grupa sastojala se od slučajeva povezanih s optuživanjima roditelja pred sudom (izuzev za prijestupe protiv vjere i izdaju) i slučajeva povezanih s očevim padom u zarobljeništvo. U treću grupu je moguće staviti slučajeve povezane s društveno neprihvatljivim načinom života (ako je sin zločinac ili se druži sa zločincima ili ako je uključen u *žanat nečasni potišćen, koga mu roditelj nije činio, kako na priliku biti glumcem, to jest čavom* [nečasnu i ponižavajuću profesiju s kojom se

⁶⁹ Pravno-povijesnu analizu pitanja navedenih u ovom i sljedećim podpoglavljima (b, c, d) vidi u: Margetić, *Hrvatsko ...*, str. 245-273.

⁷⁰ Pera, nav. dj., str. 446-447 (čl. 49c).

roditelj nije bavio, na primjer: glumom], a kćer izabere nečastan život umjesto braka).

Novigradski zbornik ne sadrži sličan članak, jedino tvrdi da otac ima pravo otpustiti sinove bez posjeda ako se žele odvojiti od njega bez opravdanog razloga, te im je u tom slučaju trebao dati samo neke stvari sa simboličnom vrijednošću.⁷¹ Ako bi ih otac tjerao da odu protiv njihove volje, morao je podijeliti imovinu na jednake dijelove, zadržati sebi jedan od dijelova i dati sinovima ostale.⁷²

Iz tih se članaka čini da je, u nekim slučajevima, otac imao pravo gotovo potpuno razbaštiniti (u slučaju Novigradskog zbornika) ili čak i potpuno svoju djecu (u slučaju Poljica), ali samo u strogo određenim situacijama. To je svojstvo donekle suprotno onom u Tripartitu, gdje je to bilo gotovo jedino pravo koje otac nije imao.

Nažalost, nemam nikakvu ispravu koja bi govorila o razbaštinjavanju sinova, te stoga ne mogu dokazati da li je to pravilo korišteno u sudskoj praksi ili ne. S druge strane, slučaj koji se tiče ženske djece spomenut u Poljičkom zakoniku, može se oslikati jednim sličnim slučajem, ali ne iz regije i socijalnog sloja kojim se bavimo. Unutar toga, neki tragovi iste zakonske prakse mogu se naći u njemu. Jedan stanovnik Zadra razbaštini je u svojoj oporuci iz 1303. svoju kćer Cvitu nakon što je postala prostitutka.⁷³

Između slučajeva spomenutih u Poljičkom statutu najzanimljiviji mi se čine oni povezani s odnosom djece prema ocu koji je u zarobljeništvu. Čini se da otac, nasuprot sustava opisanog u Tripartitu, nije imao zakonska sredstva da u zamjenu umjesto sebe da sina. On je jedino mogao očekivati da će sin pod moralnom obvezom pokušati platiti otkup i jamčiti za njega. Jedino je mogao kazniti sina koji zanemaruje tu dužnost isključujući ga iz nasljedstva.

Nažalost, Poljički zakonik i dokazi iz isprava ne omogućuju mi da odlučim jesu li ti slučajevi bili opći ili samo specifičan običaj u nekoj od pokrajina.

Govoreći o dužnostima oca, E. Fügedi je zaključio da Tripartit, iako prešutno, izražava stav da otac mora sačuvati očinski posjed (patrimonij, plemenščinu) netaknut i prenijeti ga na svoju djecu. Poljički zakon izričito iskazuje isto pravilo u članku *Kapitulj od bašćin*. Taj članak propisuje da svaki koji je naslijedio stari posjed od predaka, ima dužnost da ga obrađuje, prima prihod i živi od njega. Trošenje ili rasipanje očinskog posjeda bez velike potrebe smatrano je nečim nečasnim, i članak zaključuje da ga vlasnik mora *kako veli stari zakon i običaj: da ju ondi ojde, gdi je i*

---

⁷¹ U tim slučajevima otac im je morao dati jedino motiku, sjekiru i uže, što me navodi na sumnju, iako je u članku neizrečeno, da se to primijenjivalo samo u slučaju seljačkih obitelji. U drugom slučaju to je moglo imati samo simbolično značenje.

⁷² Barada, *Starobratska ...*, str. 159 (čl. 1).

⁷³ Mirko Zjačić - Jakov Stipišić, *Spisi zadarskih bilježnika*, sv. II, Zadar 1975., str. 60-61.

zastao (ostaviti tamo gdje ga je i našao, kako je utvrđeno u starom zakonu i običajima).⁷⁴

Isti članak također tvrdi da, tijekom svog života, a i u oporuci, čovjek ima pravo raspolagati imovinom prema vlastitoj volji.⁷⁵ Iako je to upisano u prije navedenom članku čini se da se to odnosi samo na druge vrste imovine, a ne na očinski posjed, čija je podjela između roditelja i djece ili brace i rođaka bila čvrsto određena, kao što ćemo vidjeti u poglavlju posvećenom odnosima između braće i u poglavlju o očinskom posjedu i drugim vrstama imovine.

c) Uloga žene

Položaj žene u hrvatskom običajnom pravu i u Tripartitu, prema analizi Erika Fügedija, bio je u osnovi isti, iako je opet u Tripartitu bolje razrađen. Žena je imala pravo držati imovinu koju je donijela u brak i darove koje je primila, kao i pravo da bude izdržavana do smrti ili preudaje ako ostane udovica.

Novigradski zbornik specificira podjelu imovine između majke i djece. Njen miraz i odjeća bili su izričito izdvojeni iz djeljive imovine, a druga imovina morala je biti ravnomjerno podjeljena: jedan dio zadržavala je majka, a drugi su djeljeni između sinova i kćeri.⁷⁶ Tripartit ne govori o toj mogućnosti. Mislim da se gore navedeni članak odnosi samo na uživanje posjeda, jer bi to inače bilo u suprotnosti s pravima na nasljedstvo sinova izraženim u istom zakoniku, kao i na pokretnu imovinu.

Poljički zakonik također ne govori o tome. On jedino izričito kaže da udovica ima pravo živjeti s djecom, osim ako se želi preudati. Ako se preuda ima pravo uzeti svoj miraz i neke manje stvari ako joj ih je muž oporučno ostavio. U slučaju preudaje nije imala pravo čak ni imati udio u imovini umrlih sinova, nego je njihova imovina trebala biti podjeljena među njihovom braćom, sestrama i rođacima (po muškoj lozi).⁷⁷

Odnos prema pravu žene da sa sobom uzme miraz u drugi brak ponešto je različito riješen u dva zbornika hrvatskog običajnog prava. Novigradski zbornik izričito tvrdi da ako udovica osramoti bračni krevet, braća njenog pokojnog muža imaju je pravo otjerati, ali ne i zadržati bilo koji dio njenog miraza i odjeće. Oni su je čak obvezni obešteti za moguće povećanje vrijednosti njenog miraza (u slučaju da je miraz bio isplaćen u stoci). Ako se preuda, braća njenog muža su obavezna

---

⁷⁴ Pera, nav. dj., str. 444-445 (čl. 49a).

⁷⁵ isto, str. 446-447 (čl. 49b).

⁷⁶ Barada, *Starobratska ...*, str. 159 (čl. 2a).

⁷⁷ Pera, nav. dj., str. 501-503 (čl. 100).

da je časno predaju njenom novom mužu, a to može uključiti čak i dodatne darove i plaćanja.⁷⁸

Članak Poljičkog zakonika koji se neposredno odnosi na ovo pitanje izričito kaže da ona jedino ima pravo uzeti svoj miraz koji je donijela pokojnom mužu i koji nije prethodno potrošen.⁷⁹

Prema Tripartitu žena je imala pravo oporučno ostaviti svoju osobnu imovinu mužu, a ako to ne učini ona je trebala biti naslijeđena od njene djece (ako ih ima) ili njenih rođaka sa očinske strane. Novigradski zbornik izražava pravilo da ga ona može ostaviti kome god hoće, ali da su njeni pravni nasljednici, ako to ne učini, jedino kćerke "a ne braća".⁸⁰ To vjerojatno znači da ženini rođaci nisu imali pravo na njenu imovinu. Ako bi umrla prije svog supruga i djece ne sastavivši oporuku, njena imovina ostala bi kod njenog supruga. Ako bi njen sin umro prije svog oca, imovina bi prešla njegovim rođacima po ocu.⁸¹

Suvremeni dokumenti bolje opisuju slučajeve povezane s posjedovnim pravima žena. Ima više isprava u kojima neki plemić svjedoči da je primio neki novac kao miraz svoje buduće supruge. U svim tim dokumentima miraz se sastoji samo od novca i pokretnina i nikad od zemlje.

Dobar primjer takvog slučaja je priznanica za miraz izdana pred zadarskim kaptolom 1391. godine. U njoj *ser* Borin, sin pokojnog Jurislava iz Karina od roda Karinjana svjedoči da je primio 500 libara solida od zadarskog plemića *ser* Bartola de Milano u ime njegove buduće supruge Marije, kćerke pokojnog Dujma Paladinića sa Hvara. U istom dokumentu Borin je obećao da će taj miraz čuvati, da ga neće oštetiti niti će je prevariti, te da će joj ga vratiti ili bilo kome drugom koga ona ovlasti u svim slučajima koji zahtijevaju povrat miraza pod kaznom četvrtine istog iznosa.⁸² Bartol i Borin zajedno su zatražili od zadarskog kaptola da radi osiguranja prava Marije i njenog potomstva navedeni ugovor sastavi i izda u obliku privilegija.⁸³

---

⁷⁸ Barada, *Starobratska ...*, str. 168 (čl. 17).

⁷⁹ ... nego samo da vazme do tu koju je k njemu bila donila, koja se nade nepotraćena, ...

⁸⁰ Et se fosse di vestimenti ovvero della do te della madre, a chi la madre sua lasciasse, sara bene lasciato; et se non avesse lasciate a qualcuno, va alle figliole et non all'i fratelli ... (Barada, *Starobratska ...*, na ist. mj.).

⁸¹ Barada, *Starobratska ...*, str. 168-169 (čl. 18).

⁸² Quam pecunie quantitatem ut premittitur in dotem datam ipse ser Borin per se suosque heredes et successores solemniter stipulatione sine aliqua exceptione iuris uel facti promisit et se obligavit supradicto ser Bartolo de Milano stipulanti uice et nomine ipsius domine Marie conseruare nec non malignare uel aliquialiter defraudare (!) et dare, reddere et restituere ipsi domine Marie seu eius heredibus et successoribus aut cui ius ... dederit in omnem euentum dotis restituende sub pena quarti dicte quantitatis pecunie in dote date ...

⁸³ ZKZd, AR, fol. 21'-22.

Druga vrsta dokumenta koja svjedoči o posjedovnim pravima žene su priznanice za novac koji je njihov muž potrošio od njihovog miraza, obično povezane sa zalaganjem muževe imovine umjesto tog novca.

Dobar primjer za to je slučaj hrvatskog podbana Jakova od roda Šubića iz 1411. godine. U tom dokumentu Jakov svjedoči pred kninskim kaptolom da je

in dotem seu nomine dotis a domina Prya filia quondam Tomasi Tomasenieb de Sibenico sua videlizet consorte sexingentos ducatos in auro habuisset. Quos quidem sexingentos ducatos ipse Iacobus hiis temporibus in pacatis super suis negociis expendidisset et specialiter eo tempore eum de propriis suis propter fidelitatem domini regis obseruandam fuisset expulsus.

Stoga je svojoj supruzi dao u zalog 10 ždrijebova svoje zemlje smještenih u dva sela i sve svoje posjede u trećem sa svim njihovim posjedovnim pravima do trenutka isplate prije navedene svote.⁸⁴

Ono što se čini najvećom razlikom između sustava opisanog u Tripartitu i hrvatskog običajnog prava u svim ovim slučajevima je to što se kao miraz smatra samo novac plaćen od ženine obitelji budućem suprugu, a njegov dar budućoj supruzi se ne spominje. Miraz je dakle ono što se u Tripartitu zove *res paraphernales*, iako ga izvori iz Hrvatske uvijek zovu *dos*.

Još je čudnije da u slučaju braka hrvatskog velikaša Ivana II. Nelipica i ugarske plemkinje Elizabete Bubeek knez Ivan, govoreći o mirazu, ne koristi izravno niti hrvatsku niti ugarsku terminologiju. On je pisao

quod quia magnifica et generosa domina Elizabeth filia viri magnifici condam domini Detrici Bubeek de Pelsewlch alias regni Hungarie palatini ritu romane ecclesie nobis fuerat data in consortem ... ipse etiam dominus Dietricus palatinus predictus iamfate domine Elizabeth filie sue copiosam et magnam quantitatem thesauri et pecunie valoris in toto decem millia ducatorum aureorum dedit, contulit et assignavit.

U istom dokumentu knez Ivan govori o tome da je ona oporučno ostavila taj novac njihovoj kćerci Katarini, te kako ga je on potrošio za neke svoje potrebe za vrijeme rata s Turcima, Mlečanima i drugim neprijateljima. Stoga je obeštetio kćer dajući joj u zalog neke svoje tvrde gradove do trenutka isplate novca.⁸⁵

Kako je rečeno, knez Ivan ne govori niti o *res paraphernales* niti o mirazu, iako u dokumentima u kojima govori o novcu koji daje svojoj kćeri kao miraz uvijek taj miraz naziva *dos*.⁸⁶

---

⁸⁴ Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), Neo-registrata acta (dalje NRA), fasc. 458, br. 28.

⁸⁵ Lajos Thallóczy - Samu Barabás, *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus*, sv. I, Monumenta Hungariae historica - Diplomataria, knj. XXXV., Budapest 1910., str. 240-242.

⁸⁶ isto, str. 164-169, 189-191.

Nijedan od zbornika običajnog prava ne iznosi izravno zapreke za ženidbu. Čini se da su jedina pravila koja su se primjenjivala na brak bila ona kanonskog prava koja zabranjuju brak među rođacima bližim od 4 stupnja srodstva. Kumovi i njihovi potomci također su smatrani rođacima. Svaki pokušaj braka među rođacima zahtjevao je papinsko dopuštenje.

Brak Katarine, sestre kneza Mladena III. od roda Šubića, s njenim bratićem u četvrtom koljenu, knezom Ivanom, sinom kneza Jurja od istog roda, predstavlja primjer takvog slučaja. Papa Benedikt XII. odobrio je njihov brak 1337. godine. Njihov zahtjev bio je predan skradinskom biskupu koji ga je proslijedio papi. Nažalost, sačuvan je jedino papin odgovor, ali on omogućuje rekonstruirati biskupov zahtjev. Papa je pisao

quod ad sedandum graves guerras et inimicitias, que inter eos ac eorum communes consaguineos et amicos, pacis emulo procurante, vigere noscuntur, ex quibus Villarum et Castrorum subversio, homicidia et alia mala plurima sunt secuta, necnon ad pacem et concordiam inter eos, actore domino, reformandam utriusque partis amicis procurantibus habitus est tractatus, utidem Iobannes Georgii Comes et Catharina soror dicti comitis Mladini matrimonialiter copulentur.

Problem je bio izazvan njihovim srodstvom u četvrtom koljenu i oni *matrimonium huiusmodi contrahere nequeunt, dispensatione super hoc apostolica non obtenta.*

Papa je odobrio njihov zahtjev, naredio biskupu da ih vjenča i, što je vrlo značajno za moju temu, proglasio sina koji će se roditi iz tog braka zakonitim.⁸⁷ Očito, najvažnija stvar u dobivanju papinog pristanka bilo je proglašavanje potomstva zakonitim, što je možda bilo još važnije u slučaju takvog značajnog političkog braka nego u drugim slučajevima. Naravno, ni religiozni razlozi nipošto ne mogu biti isključeni.

Drugi važan problem koji ću pokušati ovdje dodirnuti je izbor bračnog druga. Prvo pitanje je da li su postojale neke restrikcije za sklapanje braka koje su dolazile iz plemenitog statusa obitelji nevjeste ili ženika.

Prvi dokument koji može pomoći prilikom osvjetljivanja tog problema je isprava iz 1350. koja opisuje postupak traženja plemićkih prava. To je slučaj roda Virević iz Lučke županije koji su tvrdili da su plemenitošću jednaki plemstvu *dvanaest plemena Hrvatskog kraljevstva*. Taj dokument, izdan od bana *tocius Slavonie et Croatiae* Stjepana 1350. svjedoči da je ban držao sabor *cum omnibus Croatis in eadem Luka convenientibus*. Tada su ga Novak sin Stanislava, Marin i Stjepan sinovi Banka, Mihovil i Jakov sinovi kneza Streze, Saracen sin Mladočevnića i Blagonja sin Stoj-

---

⁸⁷ August Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, sv. 1., Romae 1863., str. 194.

slava, svi od roda Virevića, zatražili da se posavjetuje s *universos nobiles eidem ... congregationi adherentes* o njihovom plemstvu i da ga potvrdi. Nakon konzultacije ban i sabor su odlučili

*quod prefati ... nec non progenitores ipsorum ac tota parentela eorundem, Virovnygh, licet de nulla generatione duodecim generationum Croatorum ... fuissent et in numero nobilium extitissent, et inter ipsos Croatos, ac prefatos ... parentellam ipsorum de Virovnygh, matrimonialis copula hic et bine celebrata fuisset, et ipsi Croati de progenie Virovnygh ipsamque ... duxissent in uxores legitimas, et sic ipsa progenies Virovnygh in numero nobilium permansissent et nunc permanere.*⁸⁸

Očito je iz tog navoda da je bilo nekih zapreka prilikom sklapanja braka među plemenitim i neplemenitim rodovima, kao i izražavanje neke vrste nejednakosti između različitih slojeva unutar plemstva. S druge strane, čini se da su bračne veze mogle biti upotrijebljene kao sredstvo stjecanja plemstva ili u najmanju ruku stjecanje njegovog priznanja sa strane viših slojeva plemstva.

Zanimljiv dio istog navoda je i činjenica da isprava spominje samo nevjeste iz roda Virevića kao dokaz njihovog plemstva, a ne i mogućnost da su neki Virevići mogli uzeti žene iz nekog od tih plemenitih rodova. To je vjerojatno rezultat potpunog prelaska žene u rod njenog muža nakon sklapanja braka i gubitka njenih prava u njenom očinskom rodu. Samim time žene udane u Vireviće smatrane su njihovim članovima, te su uživale njihov društveni status i nisu mogle biti korištene kao dokaz plemenitosti tog roda. Činjenica da su drugi rodovi uzimali njihove članice za žene tako se može shvatiti kao dokaz da su ostali rodovi smatrali Vireviće plemenitim i da takvim brakovima nisu slabili svoj društveni ugled.

Drugi mogući pristup tom pitanju je pretraživanje konkretnih primjera žena spomenutih u izvorima s imenima njihovih muževa i očeva. Nažalost, ne mogu govoriti o tom problemu na bazi svih postojećih podataka, jer još nisam istražio sav relevantan materijal nego samo neke dijelove materijala. Usprkos toga, upotrijebit ću za objašnjenje primjere koje već imam i pokušati dati neke zaključke na njihovoj osnovi.⁸⁹ Gore rečeni slučajevi Ivana II. Nelipića, i njegove kćeri Katarine, kao i Ivana Jurišića i Katarine od roda Šubića nisu uzeti u obzir budući da se odnose na najviši plemićki sloj i moguće je da nisu karakteristični za uobičajeni sustav.

---

⁸⁸ CD, sv. XI, str. 631.

⁸⁹ Uzorak koji sam koristio isti je onom koji sam koristio za analizu terminologije. Nažalost, žene su u dokumentima najčešće spomenute samo kao supruge (*consors, uxor*) ili udovice i samo je izuzetno spomenuto i ime njihovog oca, čak i u slučajevima kada igraju značajnu ulogu u pravnim poslovima.

Supruge poznate s obe odrednice su sljedeće:

- 1) Dimina, kćerka pok. Cvitka Polečića i udovica Petra Kačića;⁹⁰
- 2) Helena, kćer pok. Jakova Lasničića i žena Ratka Drahijašića Čudomirića;⁹¹
- 3) Katarina Višević Čudomirić, udovica Antuna Bilošića Lapčanina;⁹²
- 4) Margareta Vukote, žena Ugrina Ugrinića Šubića;⁹³
- 5) Marija, kći Dujma Paladinića i žena Borina Karinjanina;⁹⁴
- 6) Radoslava Grljevac Šubić, žena Jurislava Karinjanina;⁹⁵
- 7) Suzana de Georgiis, udova Ivana Mikulića Šubića;⁹⁶
- 8) Žuvica de Cucilla, udovica Dobrula Šubića;⁹⁷
- 9) Prija, kćer Tome Tomasovića iz Šibenika i žena Jakova Šubića.⁹⁸

Kako je vidljivo iz ovog kratkog popisa, čini se da su članovi hrvatskih plemićkih rodova ženili ili članove drugih rodova (1-3, 6) ili dalmatinskog patricijata (5, 7-9). Slučaj pod brojem 4 ne može biti potpuno točno određen, ali se vjerojatno radi također o pripadnici plemićkog roda Šubića.⁹⁹

Među gore spomenutim slučajevima posebno je zanimljiv slučaj Marije Paladinić. Paladinići su navedeni kao plemićka obitelj s otoka Hvara, te je zanimljivo kako su došli u doticaj s obitelji knezova Karinskih, geografski vrlo udaljenim od njih.

Slučaj Suzane de Georgiis također je indikativan. De Georgiis su bili jedna od zadarskih plemićkih obitelji čiji su članovi uvijek snažno podržavali protumletačku i prokraljevsku politiku u Zadru. Neki od članova obitelji čak su postali i kraljevski vitezovi postavljanjem sa strane kralja Ludovika 1345., te su držali istaknute položaje u sustavu anžuvinske vlasti u Dalmaciji nakon Zadarskog mira.

---

⁹⁰ ZKZd, AR, fol. 57'-59', 24.08.1393.

⁹¹ PAZd, SZB, AR, b. II, fasc. VII, 22.04.1399., 6.08.1399.

⁹² isto, JC, b. VI, fasc. X/8, fol. 261, 7.10.1478.

⁹³ Ljubić, nav. dj., sv. IX, str. 54, 25.04.1432.

⁹⁴ ZKZd, AR, fol. 21'-22, 28.02.1390.

⁹⁵ CD, sv. XII, str. 427, 11.07.1357.

⁹⁶ PAZd, SZB, TP, b. VI, fasc. 1/2, fol. 42, 20.10.1408.

⁹⁷ isto, b. I, fasc. I, fol. 313', 17.11.1412.

⁹⁸ HDA, NRA, fasc. 458, br. 28, 30.06.1411.

⁹⁹ U originalnom dokumentu njeno ime je napisano kao Vorta što može biti objašnjeno pogreškom mletačkog notara koji je prepisivao dokument.

Sustav ženine podložnosti, manje-više izravno izrečen u Tripartitu, može biti praćen i u hrvatskom običajnom pravu. Kao podršku toj tvrdnji navest ću tri članka iz Poljičkog zakonika.

Netko tko tuče nečiju ženu, sestru ili kćer bez pravog razloga plaća dvostruku kaznu za nasilje. Ako to učini nakon što im je provalio u kuću ili dvorište, kazna se mora umnožiti još jednom.¹⁰⁰

U slučaju da neka žena verbalno napadne muškarca, nije mu dopušteno da je udari, nego samo da joj odgovori. No, ako ga ona fizički napadne, bez da je on to izazvao, on je imao pravo otjerati je sa štapom do praga njezine kuće.¹⁰¹

Ako netko tuče ili siluje žensku osobu zakon propisuje istu kaznu kao za ubojstvo, ali utvrđuje da identitet muškarca i žene moraju biti uzeti u obzir, kao i razlog i način na koji je silovanje izvršeno. članak zaključuje kako ima mnogo različitih situacija koje se sve ne može navesti, nego moraju biti istražene od slučaja do slučaja. Izričito navodi samo tri slučaja. Prvi je vrlo općenit i bavi se svakom ženskom osobom. U tom slučaju kazna je određena kao "mrtva krv". Drugi slučaj bavi se oženjenim ženama ili zaručenim djevojkama. U tom slučaju silovatelj plaća dvostruku kaznu, jednu ženi ili djevojci, a drugu njenom mužu ili zaručniku. Treći slučaj propisuje da u slučaju da ni djevojka ni počinitelj nisu u braku, te da su podjednakog statusa, on je mora oženiti ili je opskrbiti mirazom koji će joj omogućiti da se uda na dostojan način.¹⁰²

Očividno je da zakonik izražava ideju da žena mora biti zaštićena, ali obično kao nečija žena, sestra ili kćerka. Podređeni položaj žene je jasno izražen u drugom od navedenih slučajeva, gdje je muškarac ima pravo tjerati sa štapom, što mi se čini vrlo ponižavajućim. No, također je važno da je ima pravo tjerati samo do njenog praga.

Uloga žene u rađanju djece može se slijediti u jednom pravilu Novigradskog zbornika. To pravilo zabranjuje trudnoj ženi da polaže zakletvu u bilo kojem slučaju prije nego što rodi. Posebice je zanimljivo što je to pravilo dvaput zabilježeno u istom zborniku. Ova zabrana se može razumjeti na dva načina. Jedno moguće objašnjenje je da je trudna žena smatrana nečistom, a drugo, koje mi se čini mnogo vjerojatnijim, uvjerenje da bi Bog mogao kazniti krivokletstvo naškodivši djetetu. Bilo kako bilo, činjenica da je trudna žena izričito spomenuta u tom slučaju svjedoči da je trudnoći pridavan izričit značaj u onodobnom sustavu mišljenja.¹⁰³

---

¹⁰⁰ Pera, nav. dj., str. 440-441 (čl. 42).

¹⁰¹ isto, str. 440-443 (čl. 43).

¹⁰² isto, str. 510-511 (čl. 110).

¹⁰³ Barada, *Starohrvatska ...*, str. 166 (čl. 14), 174 (čl. 34).

Uopćeno govoreći, položaj žene u hrvatskom i ugarskom običajnom pravu bio je manje-više sličan. Najveća razlika bila je u pogledu miraza koji je u slučaju Tripartita obično shvaćan i kao *Morgengabe* ili dar muža ženi, a u hrvatskom sustavu, kao novac plaćen od nevjestine obitelji budućem mužu. No, u oba slučaja, kasnije ponašanje prema ženinoj imovini bilo je približno isto. Ostajalo je osobnim vlasništvom žene te ga je ona imala pravo odnijeti sa sobom u drugi brak ili ga oporučno ostaviti kome želi. U oba sustava žene su bile podređene supruzima te je čak i sustav njihove zaštite bio zasnovan na toj činjenici. Uloga majke bila je ipak nešto više naglašena u hrvatskim zbornicima običajnog prava.

d) Položaj djece i odnosi među braćom

Tripartit razlikuje četiri pravne kategorije potomstva: *posteritas*, *proles*, *liberi* i *heredes*. Svaka od tih kategorija označavala je drugu vrstu zakonitog potomstva. Najvažnije i najuže značenje imao je termin baštinići (*heredes*) koji je uključivao samo muško potomstvo. Najšire značenje imao je termin potomstvo (*posteritas*) koji je uključivao i mušku i žensku djecu. Ova dva termina Najčešće se susreću u izvorima. Druge dvije kategorije: *proles* (djeca rođena tijekom očevog života) i *liberi* (djeca i unuci uzeti zajedno) nisu imali posebno pravno značenje, te se stoga susreću u izvorima vrlo rijetko.

Razlika između baštinića i potomstva bila je ključna u slučajevima donacija zemljišnih posjeda te je stoga uvijek izravno navođena u donacionalnim poveljama. Zbog pravila o naslijeđivanju, o kojima će biti nešto rečeno malo kasnije, bilo je vrlo važno definirati svaku posjedovnu česticu na taj način.

Ta je razlika bila zajednička crta hrvatskog i ugarskog običajnog prava. Sustav donacija korišten je na isti način u obje zemlje. Donatori su često utvrđivali da je posjed darovan nekom čovjeku, njegovim baštinićima i njihovom potomstvu. Ta je formula, na primjer, korištena kada je knez Franko Krbavski poklonio neke posjede svom familijaru Vidu, sinu Ivana Gomiljanskog od roda Lapčana i *per ipsam eius hereditibus heredumque suorum successoribus et posteritatibus vniuersis*.¹⁰⁴

Slična formula zabilježena je i na hrvatskom. Isprava koja opisuje razmjenu sela Zahumlje za selo Kosinj između kneza Ivana (Anža) Frankapana i Jurja Kosinjskog je dobar primjer za to. Knez Ivan svjedoči da je dao Zahumlje Jurju, njegovom sinu Ivanu i *nih ostanku i ostavšem ostanku*.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Magyar országos levéltár [Mađarski državni arhiv] (dalje MOL), Diplomatikai levéltár. Mohács előtt gyujtemeny [Diplomatički arhiv. Zbirka dokumenata starijih od 1526. godine], sign. (dalje DL) 11721. Isto svojstvo je vrlo često spomenuto u ispravama.

¹⁰⁵ Šurmin, nav. dj., str. 414-417.

Hrvatska terminologija naslanjala se na ista pravila, ali ih je koristila manje dosljedno nego Tripartit. čak i Pergošicev prijevod Tripartita, načinjen u posljednjoj četvrtini šesnaestog stoljeća, nije dosljedno koristio tu terminologiju. To bi moglo upućivati na neku manju razliku u sustavu, ali je vjerojatnije da je to ovisilo o dijalektalnim razlikama unutar hrvatskog jezika ili nekom drugom lingvističkom fenomenu.

Termini najčešće korišteni u izvorima pisanim na hrvatskom jeziku su *ostanak* i *ostatak*. Prema kontekstu mogu biti prevedeni kao *posteritas* (najčešće), *heres* ili *successor*. Pergošić ponekad prevodi *ostanak* kao *posteritas* a ponekad kao *heres*. Na primjer, frazu *filii haeredesque... nobilium* prevodi kao *sinove i ostanki plemenitih ljudi*. Često spomenuti Poljički zakonik koristi termin *ostatak*, obično u značenju *posteritas*.¹⁰⁶

Slično značenje može biti pridano terminu *nasljedak* (*naslidak*, *nasledak*). Striktno ga definirati je prilično zamršeno. Na primjer, isprava izdana od kninskog sudbenog stola u 1451. koristi frazu *i nega ostanku i ot ostanka naslidku* što se može shvatiti kao "i njegovom potomstvu i baštinicima njegovog potomstva".¹⁰⁷ Ako se to prevede na taj način, slijed pravnih kategorija korišten u toj ispravi čini se pomalo čudan budući da je nešto prvo zajamčeno potomstvu u širem smislu, da bi tada bilo suženo na užu kategoriju.

Termin *naslidak* korišten je paralelno s terminom *ostanak* u ispravi o osnutku samostana sv. Marije u Gradčini u Lici iz 1490. godine. Osnivači samostana, plemići iz obitelji Drašković (članovi roda Mogorovića) obećali su da samostan neće biti ometan u svojim pravima niti od njih niti *od' ostanka n(a)šega ili naslidka*.¹⁰⁸ Slijed pojmova opet bi bio prikladniji u obrnutom poretku.

Termin *nasljednik* (*naslednik*, *naslidnik*) je manje dvojbena. Obično je korišten za latinski pojam *successor*. U tom je smislu korišten u Pergošiću, kao i u nekim ispravama, ali ponekad također prekriva značenje pojma *heres*.¹⁰⁹

Isto značenje pokriva i termin *poslidni*.¹¹⁰

Za potomstvo ili baštinike izvori pisani hrvatskim jezikom ponekad koriste i pojam *diete* (*dite*, *dete*). U tim slučajevima je također teško razlikovati točno značenje. Ponekad je korišteno i u značenju *proles*, čije je značenje najbliže modernom značenju iste riječi.¹¹¹

---

¹⁰⁶ Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, Zagreb 1908.-22., str. 850-851.

¹⁰⁷ Šurmin, nav. dj., str. 193-196.

¹⁰⁸ isto, str. 343-349.

¹⁰⁹ Mažuranić, nav. dj., str. 718.

¹¹⁰ Šurmin, nav. dj., str. 135.

¹¹¹ Mažuranić, nav. dj., str. 235.

Vrlo rijetka, ali interesantna je upotreba zbirne imenice *diet (dit)* u značenju *liberi*. Jedan od rodova (ili neki od njegovih ogranaka) u buškoj županiji je 1503. definiran kao *Kmeća dit*.¹¹² Iako je vrlo teško to točno prevesti, najbližim prijevodom moglo bi biti "djeca jobagiona/plemića".¹¹³

Ovaj kratki pregled hrvatske terminologije pokazuje potrebu detaljnog istraživanja u budućnosti, kao i nekih drugih problema povezanih s pravnom i obiteljskom poviješću. U okvirima ovog rada potpuno je nemoguće razriješiti problem izravnih ekvivalenata latinske i hrvatske terminologije, ali je bilo potrebno barem se osvrnuti na to. Za pravo rješavanje biti će nužno sastaviti neku vrstu detaljnog rječnika svih mogućih termina s njihovim ekvivalentima, te će se onda možda vidjeti leže li razlike u lingvističkoj ili pravnoj sferi.

Prema tome kako Erik Fügedi sažima obveze sinova prema roditeljima, sin je bio potpuno podređen očevoj vlasti do stjecanja punoljetnosti ili podjele očinskog imanja. čak i nakon tog trenutka dugovao je ocu poštovanje, kao i skrbniku u slučaju da je bio siroč.

Tripartit koristi dvije kategorije punoljetnosti: pravnu punoljetnost i punu punoljetnost. Pravna punoljetnost dostizana je u slučaju dječaka sa četrnaest, a u slučaju djevojčica sa dvanaest godina, te su tada mogli tužiti na sudu. Puna punoljetnost postizana je kod mladića sa dvadeset i četiri, a kod djevojaka već sa četrnaest godina, a nakon toga imali su pravo raspolagati zemljišnim posjedom.

Hrvatski pravni izvori su, još jednom, manje direktni u tom pitanju nego Tripartit. Novigradski zbornik određuje jedino dva slučaja. Prvi je da sluga može biti prihvaćen kao svjedok na sudu sa 16, a sluškinja sa 12 godina.¹¹⁴ To bi se moglo shvatiti kao dosizanje pravne punoljetnosti. Zanimljivo je da bi ju, ukoliko je ta pretpostavka točna, dječak dosegao dvije godine kasnije nego u slučaju Tripartita.

Drugi slučaj odnosi se na djecu općenito. on određuje da žena koja se preuda nema pravo povesti djecu sa sobom nego ih ostaviti braći prethodnog muža dok ne dosegnu "dob razuma" što znači šesnaest godina.¹¹⁵

---

¹¹² isto, str. 235.

¹¹³ Kmet je u starijim tekstovima označavao bogatog i poštovanog čovjeka (npr. u Vinodolskom zakoniku), a kasnije je dobio današnje značenje zavisnog seljaka. Isti razvoj pokazuje mađarska riječ *jobágy* (lat. *iobagio*). Vrijedno je spomenuti i da je u Ugarskoj postojao i posebni sloj povlaštenog stanovništva pod skupnim nazivom *filii iobagionum*, iako ne smatram da ova dva pojma mogu biti u izravnoj vezi. Usporedi: Nada Klaić, "Tko su kmetovi Vinodolskog zakona?", *Radovi Filozofskog fakulteta Odsjeka za povijest*, sv. 4, Zagreb 1962., str. 25-50.

¹¹⁴ Barada, *Starohrvatska ...*, str. 165 (čl. 10).

¹¹⁵ isto, str. 168 (čl. 17).

Poljički zakonik donosi samo podatke o dobi nužnoj da bi netko mogao biti optužen u pitanjima povezanim s *plemenšćinom*. On precizira da dječak koji je siročče može biti tužen u vezi sa *plemenšćinom* jedino nakon što dosegne osamnaest godina, ali da mu nije dopušteno da to zloupotrijebi i nekom učini nasilje ili nepravdu povezanu s *plemenšćinom* pouzdavajući se u svoju maloljetnost.¹¹⁶

Odras istog običaja može biti nađen u ispravi bana Mladena izdanoj 1321. godine. Jedan od optuženih, tj.

Jobannes uero predictus filius olim Michaelis Wlczete dixit se a nobis (t.j. od bana Mladena) gratiam habere de non respondendo in iure, donec fuerit etatis habilis ad cingendum spatam

te mu je to zajamčeno.¹¹⁷

Iako je izričito rečeno da je Ivan dobio kao posebnu "milost" bana Mladena pravo da ne bude suđen, moguće je da je ta odluka utemeljena na nekom običaju koji je povezivao stjecanje pravne (ili možda pune) punoljetnosti uz sposobnost nošenja oružja ili čak i nekom vrstom inicijacije (proglašenjem za viteza). Gore navedeni slučaj bavi se pitanjem povezanim s plemenšćinom te je sličnost između njega i prije rečenog članka moguća.

Prije postizanja pravne i pune punoljetnosti dijete je moralo biti, prema Tripartitu, stavljeno pod skrbništvo ukoliko je bilo siročče. Tripartit razrađuje sustav biranja skrbnika i njegova prava i dužnosti. Pravo na skrbništvo imala je u prvom redu majka i to je jedini slučaj u kojem Tripartit pretpostavlja žensku osobu drugim muškim srođnicima.

U hrvatskim zbornicima običajnog prava to pitanje nije vrlo dobro razrađeno. Novigradski zbornik, kao što je već rečeno, govori jedino o slučaju majčine ponovne udaje, te daje skrbništvo očevoj braći. Nažalost, nikakav izričit termin nije upotrebljen za položaj skrbnika u tom slučaju, te je jedino rečeno da ona mora ostaviti djecu očevoj braći.¹¹⁸

Poljički zakonik osvrće se jedino na slučaj utvrđujući da udovica mora biti uzdržavana iz imovine njenog pokojnog muža zajedno s djecom ukoliko se ne preuda. Ako se preuda, ne može naslijediti ništa čak niti od vlastite djece. Ta imovina će u tom slučaju biti naslijeđena od njihovih rođaka s očeve strane.¹¹⁹

Zbog potpunog nepostojanja termina skrbnik u zbornicima hrvatskog običajnog prava neki autori su smatrali da ta ustanova nije postojala u Hrvatskoj. No, iz

---

¹¹⁶ Pera, nav. dj., str. 500-501 (čl. 99).

¹¹⁷ CD, sv. IX, str. 21-24.

¹¹⁸ Barada, *Starohrvatska ...*, str. 168 (čl. 17).

¹¹⁹ Pera, nav. dj., str. 500-503 (čl. 100).

drugih izvora je vidljivo da je skrbništvo kao institucija postojalo i ono pokazuje zajedničke crte s Tripartitom.

Iz dokumenata zadarskog kaptola (koji također ne upotrebljavaju termin *tutor*) može se zaključiti da je udovica imala pravo skrbništva nad malodobnom djecom. Povrh toga, ponekad je izričito rečeno da netko prodaje neku posjedovnu cesticu *uerbo et consensu matris sue*. Ta je formula dosta česta i u suvremenim aktima gradskih bilježnika. Nažalost, dokumenti koji se odnose na hrvatsko plemstvo skrbnike nazivaju samo kao *procuratores* ili *commissarii*, a nikad kao *tutores*.

Funkcija skrbnika je vrlo rijetko zabilježena u izvorima. Ona je na primjer zabilježena u slučaju spora između kneza Nikole Zrinskog i zadarskih franjevaca iz 1499. godine. Pritom nastaje problem jer su u tom trenutku knezovi Zrinski živjeli u Slavoniji već gotovo stopedeset godina, te je moguće da su bili pod utjecajem slavonskih pravnih normi, mnogo uže povezanih s ugarskim pravnim sustavom ili čak pod izravnim utjecajem terminologije korištene u kraljevskoj kancelariji.¹²⁰ Predmet spora bilo je jedno selo u lučkoj županiji u Hrvatskoj, ali to ne mora nužno značiti da je svaki glavni sudionik spora bio postavljen u skladu s hrvatskim običajima.¹²¹

Iako u izvorima nije izravno spomenut pravni termin, teško je vjerovati da sadržaj te funkcije nije postojao u srednjovjekovnoj Hrvatskoj. Netko je morao obavljati pravne poslove za maloljetne nasljednike i predstavljati ih pred sudom zbog njihove pravne nesposobnosti. Možda je moguće zaključiti da je položaj skrbnika bio nešto slabiji nego u Ugarskoj i možda razdijeljen među različitim drugim funkcijama (onom prokuratora ili izvršioca oporuke pokojnog oca).

Tragovi skrbništva koje vrši udovica mogu se naći u ranije navedenim aktima zadarskog kaptola. Jedan slučaj je zabilježen 1390. kada Juraj, sin pokojnog Radoslava iz Koruplja od roda Tugomirića i Ruža, udovica pokojnog Ivana Vukovića Slavinića od istog roda i mjesta prodaju pred kaptolom ždrijeb njihove zemlje (čini se da ga posjeduju zajednički) jednom zadarskom građaninu.

---

¹²⁰ Ančić, "Parba ...", str. 342 (Original se nalazi u HDA, NRA, fasc. 316, br. 35). Skrbnik malodobnog kneza Nikole zabilježen u sporu bio je Martin Berojević, ali ga ja trenutno ne mogu točno identificirati i utvrditi je li on bio hrvatski (u užem smislu) ili slavonski plemić.

¹²¹ Zanimljiva je tvrdnja o razlikama pravnih sustava Hrvatske i Slavonije zabilježena u istom spisu. Mirovni suci (*iudices arbitri*) određeni od obiju strana svjedoče u svom izvještaju iz 1498. god. kralju Vladislavu da je problem nastao budući da neki od njih dolaze iz Kraljevine Hrvatske, a neki iz Kraljevine Slavonije *que quidem duo regna in aliquibus iudicialiis consuetudinibus minime conveniunt* (Ančić, "Parba ...", str. 334).

*ex ingenti pernicia et fame ac pro uictu, uestitu et substentatione filiorum ipsius quondam Iuani et dicte Ruse ne fame pereant.*¹²²

Zanimljivo je da Ruža to čini *cum expressis consensu, scitu, uerbo, licentia et uoluntate dicti Georgii uenditoris*, možda zbog zajedničkog vlasništva (koje također nije vrlo jasno izraženo u tekstu isprave) ili možda zato što je Juraj na neki način obavljao funkciju skrbnika.

Još složeniji slučaj zabilježen je u ispravi iz sljedeće godine. U tom slučaju Margareta, udovica Šimuna iz Bičine od roda Lasničića, prodaje jednom zadarskom plemiću

*urgente nimia et extrema paupertate eius et Marci et Sabete filii et filie predictorum domine Margarite et quondam Simonis pro eorum et cuiuslibet eorum substentatione corporali ne fame pereant ... et pro redemptione... vnius domus dictorum Marci et Sabete posite in ciuitate Iadre in confinio sancti Helie ... totam et integram sortem terre patrimonialis dicti quondam Simonis de Bicina ... in villa Vschipachi.*¹²³

Margaret to čini *cum expressis consensu, scitu, uerbo, licentia et uoluntate* Andrije Mrdešića i Vladihe Petričevića iz Karina od roda Karinjana *commissariorum ut asseruit dicti quondam Simonis* i u prisutnosti Budislava Mišića iz Bribira i Borina Borislavića iz Karina. Uloga posljednje dvojice nije izravno objašnjena. Prerogative koje Margareta koristi u tom slučaju vrlo su slične onima propisanim za skrbnika u Tripartitu. Ona raspolaže patrimonijalnim posjedom njene djece i to radi da bi ih mogla odgajati, hraniti i oblačiti.

Drugi slučaj koji ocrtava "majčinsku" vlast nad djecom zabilježen je u aktu istog kaptola iz 1394. godine. U tom dokumentu Matej, sin pokojnog Grgura iz Bribira od roda Šubića prodaje jednom zadarskom plemiću dva ždrijeba svoje zemlje sa svim pravima i sa dva kmetska selišta u selu Kamenjani

*ibidem presentibus damina Paua relicta quondam Petri de Volcha de dicto genere Subich de Birberio et Iohanne filio suo et dicti quondam Petri de eodem genere Subich ac promictentibus videlicet ipsa domina Paua et dicto Iohane eius filio cum consensu dicte matris eius ... huic venditioni ullo unquam tempore non contradicere ... ratione affinitatis uel consanguineitatis.*¹²⁴

Najzanimljiviji element u toj tvrdnji je da posjed koji se spominje može biti shvaćen kao patrimonijalni, te stoga Pavina uloga ne može biti objašnjena izvan

---

¹²² ZKZd, AR, fo1. 13'-14', 12.04.1390.

¹²³ isto, fo1. 20-20', 17.02.1391.

¹²⁴ PAZd, SZB, Petrus de Sarčana (dalje PS), b. I, fasc. III, str. 523-523', 8.08.1394.

rodovskog sustava. očito je da ona u tom slučaju istupa kao skrbnik njenog sina, budući da je nemoguće da bi ona sama naslijedila ikakva posjedovna prava u *plemenšćini* njenog pokojnog muža.

Osim prema roditeljima i skrbniku sin je imao obvezu lojalnosti drugim članovima roda - svojoj braci, bratićima i drugim rođacima. Ta činjenica najizrazitije izražava prirodu roda, budući da sve ostale karakteristike mogu biti primijenjene i na nuklearnu obitelj.

Obveze prema drugim rođacima izražene su u oba zbornika običajnog prava koje koristim u ovom radu. Nažalost Novigradski zbornik bavi se jedino pitanjima povezanim s vlasništvom, te ću se na njih osvrnuti malo kasnije. Poljički zakonik također se osvrće samo na neka svojstva. Neka od njih sam već spomenuo u prvom podpoglavlju, te ih nije potrebno objašnjavati ponovno. U ovom trenutku osvrnuti ću se samo ukratko na članak koji određuje stupnjeve srodstva u članku koji se odnosi na ubojstvo.

Najčvršća veza bila je između stvarne brace. To se može vrlo jasno vidjeti iz činjenice da bratoubojica gubi sva prava u svom rodu i županiji, njegov dio *plemenšćine* mora biti naslijeđen od najbližeg rođaka, a svi članovi roda i županije su dužni progoniti krivca do smrti ukoliko ga pronađu u granicama županije. Pored toga, dva izričaja u istom članku su vrlo značajna. članak počinje sa

Ako li bi tko ubio brata prisnoga, ča ne daj bog.

Ovaj uzvik koristi se samo s tim stupnjem srodstva i daje jaci naglasak na težinu zločina.

Drugi stupanj srodstva izražen u istom članku pokriva bliže i dalje bratiće također pod nazivom braća (*Akoli bi tko ubio brata ne prem prisnoga*). Kazna je mnogo manje određena. Članak jedino utvrđuje da ubojica mora biti progonjen prema stupnju srodstva od ubijenog (*koliko mu je bio bližu u bractvu*).

Treći stupanj kojim se navedeni članak bavi odnosi se na slučaj ubojstva daljeg rođaka ili člana roda (*Ako li bi tko ubio bližnjega ali vrvnoga*), ali jedino ako bi razlog ubojstva bila namjera da se naslijedi žrtvin patrimonijalni posjed. Članak čak ne propisuje neku određenu kaznu, nego jedino utvrđuje da taj dio imovine ne smije pripasti ubojici, nego bilo kome drugom kome pripada po odluci roda (*po razlogu od plemena*). Ali, ako žrtva ima jednu ili dvije kćeri one imaju pravo zadržati imovinu za sebe.¹²⁵

Čini se da je snaga odnosa između različitih stupnjeva srodstva već bila vrlo oslabljena. Moguće je da je na to utjecao veliki broj članova pojedinog roda, koji je

---

¹²⁵ Pera, nav. dj., str. 434-436 (čl. 36a-36c).

samim time slabio intenzitet njihovih osobnih odnosa.¹²⁶ S druge strane u istom članku postoji i referenca na instituciju "nijekanja zajedničke krvi" (*proditio fraternae sanguinis*) spomenutu u Tripartitu na puno oštrij način.¹²⁷

Veza između članova roda bila je u velikoj mjeri utemeljena na zajedničkoj imovini i pravilima nasljeđivanja. Oba zbornika običajnog prava posvećuju objašnjavanju tih pitanja mnogo prostora, kao što to čine i neki drugi izvori. Podjela patrimonijalnih posjeda nije lomila sve veze između članova roda, ali je na određeni način dovela do njihovog slabljenja. Podjela imovine bila je jedini način da se sin odvoji od očinske vlasti, kao i način stjecanja veće nezavisnosti od drugih članova roda.

Novigradski zbornik osvrće se na pravila za dijeljenje imovine u nekoliko članaka. Prvi je slučaj podjela imovine između udovice i njenih sinova i kćeri. Ona je trebala podijeliti imovinu na jednake dijelove, slično kao i otac ukoliko je živ, zadržati jedan dio sebi, kao i svoj miraz, te podijeliti druge dijelove među djecom.

U slučaju podjele nakon što su oba roditelja umrla, ona je regulirana slično kao u Tripartitu. Najstariji brat imao je pravo naslijediti jahaćeg konja, ako su ga posjedovali zajedno, ali je bio dužan obešteti druge. Najmlađi sin nasljeđivao je očevu kuću i oružje. Sestre su trebale biti obeštećene od braće u odjeći, a njihov dio trebao biti podijeljen među braćom.¹²⁸ Ako se sestre ne udaju, braća su ih trebala podržavati u hrani i odjeći. U slučaju kada se neka od sestara nije željela udati i odlučila je "služiti Bogu", morala je biti izdržavana na isti način.¹²⁹

Udovica koja se ne preuda imala je pravo na dio imovine te je primala dio njenog pokojnog supruga.¹³⁰

Nedosljednost u sustavu vidljiva je iz činjenice da drugi članak, koji se izričito odnosi na nasljedna pravila plemstva, propisuje da djevojka koja se ne uda ima pravo koristiti posjede i založiti ih ili prodati u slučaju potrebe. No, ukoliko se uda imovina prelazi "braći koja su najbliža tom posjedu", a ako takve "braće" nema vladaru.¹³¹

Taj podatak se možda može razumjeti s pretpostavkom da se ne odnosi na pravu braću, nego braću podrazumjevanu u širem smislu (bratiće i rođake) ili da

---

¹²⁶ Kako je poznato cijela Poljička županija bila je podjeljena među tri plemena, hipotetično povezana jedno s drugim kroz zajedničkog pretka.

¹²⁷ Pergošićev prijevod Tripartita koristi termine "odaja (izdaja, odanje, predanje) bratinske (bratine) krvi" (Mažuranić, nav. dj., str. 442).

¹²⁸ Barada, *Starobrvatska ...*, str. 159 (čl. 2).

¹²⁹ isto, str. 160 (čl. 3).

¹³⁰ isto, str. 168 (čl. 17a).

¹³¹ ... ma ascende alli fratelli ..., i quali sono vicini della possissione ... (isto, str. 160-161, cl. 5).

se prvo pravilo odnosilo samo na neplemenito pučanstvo. Ta druga pretpostavka ne čini mi se vjerojatnom, pogotovo stoga što se spominju neke stvari poput oružja i jahaćeg konja koje se može mnogo lakše povezati s plemstvom nego sa seljacima.

Sličan problem se pojavljuje kada zakon propisuje način podjele među braćom izvršene prije žetve. Radovi opisani u tom članku (oranje ili rad na polju) cine se prikladnijim za seljake, ali također nije moguće isključiti mogućnost da se on odnosi i na najsiromašnije slojeve plemstva. Opće pravilo koje se može izvuci iz tog članka je da sve treba podijeliti prema poslu koji je netko već izvršio. Nasuprot tomu neke stvari trebale su biti podijeljene prema ukupnom broju članova (čak i djece i žena).¹³²

Neke odredbe Poljičkog zakonika pokazuju sličan princip nasljeđivanja i podjele imovine. *Bližnja ili diona* braća trebala su podijeliti imovinu na jednake dijelove, ali je najmlađi imao pravo na roditeljsku kuću. No, članak izričito tvrdi da je to pravilo primijenjivano samo za patrimonijalnu imovinu. Čini se da druga pokretna imovina mora biti podijeljena na isti način. Nešto što je bilo darovano nekom kao *soda ali provižijun od gospode* (plaća ili nagrada od gospodara) je isključeno iz podjele kao privatno vlasništvo.

Vrlo važna karakteristika rodovske imovine je zabilježena u istom članku. On tvrdi da dok braća i drugi sudionici ne podjele imovinu sve mora biti zajedničko *i dobro i zlo, i korist i šteta, i duži komu su dužni i tko je njim dužan*. Nakon podjele, svatko posjeduje svoj dio samostalno.¹³³

Pored zbornika običajnog prava kojima se bavim, za ovo pitanje je vrlo važan izvor objašnjenje sustava nasljeđivanja korištenog među plemstvom dvanaest plemena Hrvatskog kraljevstva koje su pružili podban Dalmacije i Hrvatske Mihael Živković od Prozora i plemićki suci kninske županije na zahtjev venecijanskog suda u Zadru 1459. godine.¹³⁴ U dokumentu je objašnjeno da

omnes possessiones ... descendunt in prolem masculinam germanis propinquis de eorum prole descendantium de uno in aliud, que possessiones dictorum nobilium non sunt alienande extraneis in eorum preiudicio, neque pro anima testare, neque legare ultra tres gognaios. De possessionibus vero evitiatis et acquisitis per antecesores nobilium sive per predecessores eorum, prout est descriptum et postmodum relicte eorum heredum, ipse possessiones transire debent per omnes descendentes ab illo a quo ipsa bona fuerunt acquisita

---

¹³² isto, str. 171-172 (čl. 26).

¹³³ Pera, nav. dj., str. 430-431 (čl. 33).

¹³⁴ Povijesno-pravnu analizu ovog dokumenta vidi u: Margetić, "Pismo ..." i isti, *Hrvatsko ...*, str. 257-265.

simili moda et condicione, prout alia bona patrimonialia antiqua transeunt de prole in prole, ut suprascriptum est.

Vlasnik je imao potpuno pravo da otuđi ili podijeli stečene posjede po želji. Kćeri nisu imale udio u patrimonijalnom posjedu, nego jedino pravo da prime prikladan miraz u trenutku udaje.¹³⁵

Opis se u glavnim crtama slaže s gore navedenim pravilima iz Novigradskog zbornika i Poljičkog zakonika, kao i s podacima iz drugih isprava.¹³⁶ Iako nije potpuno jasno mogu li ta pravila biti primjenjena jedino na članove "dvanaest rodova" ili cijelom rodovski organiziranom plemstvu, sličnost mi daje utisak da je ispravno riješenje ovo drugo.

Nezakonito potomstvo bilo je diskriminirano u rodu. Novigradski zbornik isključuje nezakonitu braću iz podjele posjeda uz iznimku "ukoliko je njegov rad pomogao u njenom stjecanju". U tom slučaju on je imao na to pravo, ali je i ono moglo biti zamjenjeno za neku drugu naknadu kao da je plaćenik. Nezakonite sestre također ne mogu imati udjela u imovini, nego moraju biti plaćane kao služavke ili ih treba dostatno opremiti i udati.¹³⁷

Jedan dokument zadarskog kaptola iz 1394. također spominje taj problem. Župan Ostrovice Nikola od Paližne zatražio je od zadarskog kaptola da ispita je li Vitko iz Radobudića od roda Tugomirića

fuerit bastardus uel legiptimus illorum nobilium de Radobudich uel alique per dictos nobiles de Radobudich in vita sua reputatus ab ipsis uel proiectus fuerit tamquam bastardus uel si audiuerunt ipsum in vita sua fuisse legiptimus et inter dictas nobiles et parentes suos reputatum pro legiptimo et si partem sibi tangentem in dictis Radobudich cum aliis nobilibus et parentibus suis possederit prout et alii parentes sui in eodem gradu subcessionis per aliquam parentelam et eiusdem prosapie secum existente eum quibus dictas possessiones diuiserit nec inquam sibi post dictam diuisionem de isto aliqua moda in vita sua per aliquem oppositum fuerit.¹³⁸

---

¹³⁵ Šišić, nav. dj., str. 494-495.

¹³⁶ Dobar primjer je slučaj kneza Našmana i drugih članova roda Karinjana. Oni su bili optuženi od nekog da drže Karin bez prava, budući da nisu direktni potomci Vonihe, zeta kralja Zvonimira, koji je od njega primio Karin. Slučaj je donesen pred kraljicu Elizabetu 1360. i konačna odluka je bila da Karin pripada lapačkim plemićima *titulo iuris hereditarii ... tamquam ipsius Vnyche posteritates*. Kralj Ludovik potvrdio je nakon toga iste godine knezu Našmanu i drugim Lapčanima *terram Karin(n), ac villas et possessiones in eadem scitas (!) et constitutas ... pretactis nobilibus de Lapuch eorumque hereditibus et posteritatibus vniuersis sub mere et sincere nobilitatis titulo* (CD, sv. XIII, p. 69).

¹³⁷ Barada, *Starohrvatska...*, str. 160 (čl. 4).

¹³⁸ PAZd, SZB, PS, b. I, fasc. III, fol. 527-527', 27.10.1394.

Taj zahtjev pokazuje isti način ponašanja kao i gore spomenuti članak, ali nam daje neke dodatne informacije o načinu na koji se utvrđivala nečija legitimnost. Zanimljiv je dio zahtjeva koji pita da li se prema Vitku ponašalo kao prema nezakonitom ili ne. Čini se da je nezakoniti sin mogao biti proglašen zakonitim s pristankom rođaka.

Vrlo važan element u dokazivanju nečije legitimnosti, kao i drugih istraga bili su susjedi optuženog na čiju ću se funkciju osvrnuti u sljedećem potpoglavlju.

e) Položaj roda u širim teritorijalnim jedinicama

Svaki plemić bio je, izuzev svog roda, također član različitih zajednica i organizacija i mogao se identificirati na različite načine. Na prvom mjestu mogao je biti identificiran kao susjed (*vicinus* ili *commetanens*, odnosno u hrvatskim ispravama *sused* ili *mejaš*¹³⁹ nekog drugog plemića. Kao takav također je imao neka prava izražena u zbornicima običajnog prava.

Novigradski zbornik utvrđuje da netko ukoliko želi prodati kuću ima obvezu ponuditi je prvo susjedu.¹⁴⁰ To je donekle u suprotnosti s pravom rođaka koji imaju isto pravo u transakcijama povezanim s *plemenšćinom*. Moguće je da je susjed imao to pravo kao prvi iza njih, no to nije izravno rečeno.

Susjedi i *mejaši* igrali su vrlo važnu ulogu prilikom uvođenja novog vlasnika u posjed ili prilikom drugih istraga koje se tiču posjedovnih prava. Od njih se zahtijevalo da budu prisutni takvim pravnim postupcima i da daju svjedočanstvo ukoliko je zatraženo. Također su imali pravo da se suprotstave ikakvoj promjeni posjedovnih odnosa ako bi znali da su neke darovnice učinjene bez pravnog temelja.¹⁴¹

Drugi krug za moguću identifikaciju plemića utemeljen je na njegovoj pripadnosti određenoj županiji (*comprovinciales*). Njihova uloga bila je slična onoj susjeda i *mejaša*, ali je pokrivala i neke druge funkcije. Plemić neke županije držao je položaje u njenoj upravi, iako ne uvijek svaki od njih usprkos teoretske jednakosti utemeljene na zlatnoj buli kralja Ludovika iz 1351. godine.

Vrlo dobar primjer za takav slučaj može se naći u jednom članku Poljičkog zakona datiranom 1482. godine. U njemu se opisuje da je rod Limića, jedan od tri konstitutivna roda Poljičke županije, prihvatio u svoje članstvo na sjednici lokalnog suda sve plemiće koji do tada nisu imali udjela u lokalnom zakonodavstvu. Zani-

---

¹³⁹ Šurmin, nav. dj., str. 323-324.

¹⁴⁰ Barada, *Starohrvatska ...*, str. 172 (čl. 28).

¹⁴¹ Opširnije u: Janos M. Bak, Pál Engel, James R. Sweeney (ur.), *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary 1000-1526*, sv. 2, The Laws of Hungary, Ser. I, Salt Lake City 1992., str. 249-259.

mljiva je tvrdnja da budući *da tomu nisi od njih pričabu, da li u veći dio učiniše općeno* (iako su se neki od njih protivili, no većina od njih je odlučila tako).¹⁴²

Na neki način taj događaj može biti smatran adopcijom, jer je rod Limića te plemiće prihvatio u svoje članstvo. Prihvaćene obitelji bile su one koje su se naselele u Poljica u Anžuvinskom razdoblju, otprilike sto godina ranije, zvane zajedničkim imenom Ugričići (možda izvedeno od Ugri/Mađari), dok su Limići pripadali starom županijskom plemstvu zvanom skupnim imenom Didići (izvedeno od pojma nasljednici). Ove dvije grupe bile su u sukobu radi utjecaja na lokalnoj razini, te se čini da je to bio način smirivanja županije.¹⁴³

Promjena između položaja od člana roda do člana županije bila je već spomenuta u prvom potpoglavlju ovog poglavlja. čini se da je to bila općenita pojava u drugoj polovini petnaestog stoljeća.

Kao sljedeća, šira razina identiteta može se uzeti pripadnost plemstvu Kraljevine Hrvatske. Taj izričaj je uobičajen od četrnaestog stoljeća u svezi s boljom organizacijom lokalne i kraljevske administracije što je ostavilo povećani broj izvora.

Consilium nobilium et procerum Croacie je tako spomenut u ispravi izdanoj od bana Mladena II. 1318. godine.¹⁴⁴ Nominalno, taj je termin zabilježen još ranije u ispravi kralja Ladislava IV. 1273. godine, ali je vrlo vjerojatno da je ta isprava krivotvorena ili u najmanju ruku prerađena 1361. godine. No, u tom slučaju ona je čak i vrijednija kao dokaz za stanje u četrnaestom stoljeću budući da je potvrđena od kralja Ludovika 1361. i 1367. godine.

U toj ispravi kralj potvrđuje članovima roda Glamočana posjed Banjevac u Lučkoj županiji za njihove zasluge u ratu protiv Otokara II. On također potvrđuje da članovi roda pripadaju *ad numerum, cetum et consortium Croatorum nobilium* i da imaju pravo

*illa et eadem gratulerentur (!) libertate, qua veri, primi et naturales regni Croatiae nobiles perfruerentur.*¹⁴⁵

Slični izrazi su vrlo česti u ispravama. Njihov hrvatski ekvivalent bio je termin *plemeniti Hrvati*, također često korišten u ispravama.¹⁴⁶

Sljedeći stupanj bila je lojalnost *Svetoj kruni ugarskog kraljevstva*. Taj se termin češće susreće od kraja trinaestog stoljeća u Ugarskoj,¹⁴⁷ a otprilike u isto vrijeme zabilježen je i njegov hrvatski ekvivalent.¹⁴⁸

---

¹⁴² Pera, nav. dj., str. 498-499 (čl. 96).

¹⁴³ Više informacija o Didićima i Ugričićima i njihovim sukobima vidi u: Laušić, nav. dj.

¹⁴⁴ Šišić, nav. dj., str. 487.

¹⁴⁵ isto, str. 485-486.

¹⁴⁶ npr. *sudci rotni plemenitih' H'rvat stola tninskoga* (Šurmin, nav. dj., str. 193-196, dok. 113).

¹⁴⁷ Pal Engel, "The Age of Angevins", u: Peter Sugar, Peter Hanak, Tamas Frank (ur.), *A History of Hungary*, London-New York 1990., str. 34-37.

Primjer za to je zabilježen u ispravi izdanoj od Zadarskih rektora 1390. godine. Rektori jamče knezu Ivanu II. (Ivanišu) Nelipiću i njegovoj majci Margareti zadarsko građanstvo i među ostalim uvjetima kažu da žele

quod predicti domina Margarita et dominus Johannes eius filius et sic successorie eorum filii et descendentes legitimi in perpetuum iurare debeant ac prestant in manibus religiosi viri domini fratris Viti de Jadra ordinis fratrum minorum fidelitatem serenissimis principibus et dominis nostris domino Sigismundo et domine Marie eius consorti Dei gratia illustribus regi et regine Vngarie et sacre corone Vngarie et comuni civitatis Jadre predictae.¹⁴⁹

Izuzev u tom dokumentu slična se formulacija može naći u mnogo drugih isprava, posebno onih iz razdoblja građanskih ratova.

Zanimljivo je spomenuti da su osim Svete krune kao simbola posvećenosti kraljevske vlasti, hrvatski plemići koristili i uspomenu kralja Zvonimira. To pitanje još nije bilo dovoljno istraženo, ali ima više elemenata koji ukazuju na njegovu važnost. Moguće je da kult kralja Zvonimira, jednog od arhetipova kršćanskog vladara, može biti povezan s razdobljem banovanja banova od roda Šubića ili već spomenutom ustanovom "Dvanaest plemena Hrvatskog kraljevstva". Posebice od sredine četrnaestog stoljeća, kralj je Zvonimir više puta spomenut u ispravama kao referentna točka različitih plemićkih obitelji ili crkvenih posjeda.¹⁵⁰ Njegovo ime zabilježeno je i na natpisu s kraja trinaestog ili iz prve polovine četrnaestog stoljeća nađenom u Ostrovici, jednom od glavnih sjedišta roda Šubića.¹⁵¹ Legenda o njegovoj smrti nađena je krajem petnaestog stoljeća (vjerojatno je napisana sredinom istog stoljeća) u rukopisu koji je pripadao jednom članu roda Kačića.¹⁵²

To pitanje nije ovdje moguće čak ni opisati, ali mislim da ga je bilo potrebno bar spomenuti iako u ovako kratkom obliku. Buduće istraživanje ovog pitanja možda otkrije neke karakteristike ideologije srednjovjekovnog hrvatskog plemstva i položaj posvećenosti kraljevske vlasti u njoj.

Plemić je mogao, osim ovim manje-više neformalno organiziranim krugovima identifikacije, pripadati i nekim drugim specifičnim organizacijama. Sada je od njih najpoznatija već spomenuto bratstvo "Dvanaest plemena Hrvatskog kraljev-

---

¹⁴⁸ 1288.: *vičnik svete krune Ugarske* (Šurmin, nav. dj., str. 74).

¹⁴⁹ MOL, DL 38497 (3.09.1390).

¹⁵⁰ Vidi npr. prijespomenuti slučaj kneza Našmana od Karina.

¹⁵¹ Lujko Marun, "Dvije nadpisne uspomene o hrvatskom kralju Zvonimiru", *Starohrvatska prosvjeta*, sv. III, Knin 1897., str. 3-5.

¹⁵² Mladen Ančić, "Ljetopis ...", 273.

stva". Budući da je navedena ustanova detaljno obrađena u historiografiji,¹⁵³ neću se ovdje na nju posebno osvrnuti, nego ću se radije pozabaviti jednom drugom manje poznatom ustanovom.

Ova vrlo zanimljiva organizacija zabilježena je u ispravi iz 1430. godine, a na njeno je postojanje prvi u historiografiji upozorio Mladen Ančić, koji je prepričao njen osnovni sadržaj.¹⁵⁴ budući da je sama isprava dosad neobjavljena, a vrlo značajna, donosim je na ovom mjestu u opširnim izvadcima. U tom dokumentu Kninski kaptol svjedoči da su pred njim

*viri magnifici domini Iohanes comes Cetine, Clissieque et cetera necnon regnorum Dalmacie et Croacie pridem banus, item domini Karulus et Thomas comites Corbaue in suis et aliorum fratrum suorum comitum Corbaue personis videlicet comitis Iwankonis, comitis Georgii, comitis Nicolai et comitis Frankonis necnon ceteri singuli et vniuersi nobiles, proceres et possessionati Coruati tocus regni Croacie et banatus signanter nobiles sedis et comitatus Tininii, Luke, Like, Busane, Corbaue, Lapacꝝ, Pzet, Humilane, Zekolsky, Seerb, Policie et Vnacꝝ in suis et aliorum vniuersorum cuiusuis status et condicionis nobilium predicti regni Crauacie et banatus personis, item Iwanko de Thurane in sua et vniuersorum fratrum et proximorum suorum personis ... **vnanimiter et concorditer fecerunt et ordinauerunt talem concordiam et vnionem atque fraternitatem perfectam** inter se ipsos primo ad laudem omnipotentis Dei a quo rite totum bonum fundatur exordium et ad fidelissima seruicia serenissimi regis nostri Sigismundi et per consequens sacre sancte (!) chorone (!) Hungarie, necnon ad laudabiles et antiquas consuetudines et libertates ... dicti regni nostri Croacie et sedium predictarum*

zbog nekih problema koje su imali s Vlasima i

*ecciam (!) contra quospiam qui vellent seu nitereretur (!) libertates et consuetudines nostras siue predicti regni Croacie infringere eodem modo contra ipsos procedere teneantur semper obseruando fidelitatem domini nostri regis et sacre sancte (!) chorone (!) Hungarie et in nullo excedendo libertates et conuenciones (!) predicti regni Croacie et sedium predictarum. **Insuper determinauerunt de qualibet predictorum comitatum uel sedium elegantur quatuorprobi et nobiles viri qui semper annuatim semel debeant congregari et conuenire cum magnifico domino comite Iohanne predicto et magnificis viris comitibus Corbaue predictis, videlicet in festo Michaelis archangeli apud sanctum Bartholomeum sub Tininio ac pluriens tocians quociens oportunum fuerit et quandocumque prefati magnifici domini uel aliqui ipsorum cum predictis electis probis et nobilibus viris eorum vnico consilio et pari de-***

¹⁵³ Najnovije rezultate historiografije o toj ustanovi vidi u: Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Zagreb 1997., str. 203-206.

¹⁵⁴ Ančić, "Knin ...", str. 71-72.

terminatione disposuerint, ordinauerint, fecerint et determinauerint profactis et libertatibus ac consuetudinibus (!) dicti regni Croacie et sedium predictarum. Hac totum regnum predictum, magnates et nobiles sedium predictarum ratum, gratum et firmum nullo discrepante inuolabiliter debeant obseruare ... Ecciam (!) volentes et determinantes quod illi quatuor probi nobiles viri de qualibet sede predicta electi semper annuatim in predicto festo sancti Michaelis archangeli possint confirmari uel alios probos viros loco ipsorum instituere sub eodem robore et firmitate.

Također su propisali visoke globe od kojih polovina
*cedat in cameram regalem et alia medietas predictae fraternitati Croatorum.*¹⁵⁵

Posebna važnost ovog dokumenta leži u činjenici da je u njemu zabilježeno osnivanje i temeljna pravila djelovanja jedne plemićke asocijacije. Vrlo je interesantno da za tu organizaciju osnivači koriste termin *fraternitas*, blisku kako rodovskoj tako i onodobnoj crkvenoj terminologiji. Drugi važan trenutak je da je vodeća grupa (magnati) i upravno tijelo kojem je povjereno upravljanje udruženjem pažljivo opisano, kao i način njegovog djelovanja (godišnji i izvanredni sastanci) i visoke globe protiv prekršitelja zajedničke zakletve. Zanimljivo je i da je kao jamac održavanja tog saveza naveden kralj (kroz plaćanje globa).

Nažalost, kasnija povijest istog bratstva nije poznata. Moguće je da nije postojala dugo vremena te stoga nije bila jako važna za kasniji razvoj. No, također u tom slučaju, tako jasno opisano osnivanje organizacije ovog tipa je po sebi vrlo važan i znakovit čin koji na određeni način svjedoči o jačanju solidarnosti utemeljene na širim zasadama nego je to bila solidarnost unutar pojedinog roda.

Struktura imovine roda¹⁵⁶

Imovina roda sastojala se od patrimonijalnog posjeda i od stečene imovine. Tripartit opisuje vrlo pažljivo stvari povezane s patrimonijalnim posjedom i jedino slučajno dotiče druge vrste. Jedino se šire osvrće na posjede "kupljene novcem oca ili majke", one koje su primili kao nadoknadu i kao djevojačku četvrtinu (*quarta puellaris*).

Hrvatski pravni izvori također pokazuju sličnu situaciju. Poljički zakonik daje puno mjesta pitanjima povezanim s *plemenšćinom* što je njegov termin za patrimonijalni posjed. Novigradski zbornik ne koristi nikakav poseban pojam nego raspravlja jedino o posjedima općenito, obično ih nazivajući talijanskom riječju *possessione*. Usprkos toga, neka svojstva na koja se osvrće slična su onim Poljičkog

---

¹⁵⁵ MOL, DL 38517, 26.07.1430.

¹⁵⁶ Za pravno-povijesnu analizu pitanja povezanih s vlasništvom vidi: Margetić, *Srednjovjekovno ...*

zakonika i suvremenih isprava te je moguće smatrati da se također odnose na patrimonijalni posjed.

Poljički zakonik izričito određuje razliku između patrimonijalnog posjeda i druge, stečene, imovine. članak pod naslovom *Kapitul od baščin*,¹⁵⁷ koji sam već spomenuo u podpoglavlju o očinskoj vlasti, utvrđuje da je pored patrimonijalnog postojao i drugi tip vlasništva stečen osobnim radom pojedinca. Tim se vlasništvom moglo slobodno raspolagati tijekom života ili je moglo biti oporučno ostavljeno prema slobodnoj volji vlasnika.¹⁵⁸

Druga distinkcija između vrsta imovine izražena u Poljičkom zakoniku je razlika između pokretnih dobara i nekretnina. Nekretninama se smatra sve *ča se s mista ne giblje*, tj. *zemlja ali kuća, palača u javno ali u pod, ali na selu polipa ali crkva ali kašteo, ali peć, ka je stanovita* (zemlja ili kuća, palača s jednim ili dva kata, čvrsto građena koliba u selu ili crkva ili utvrda ili čvrsto građena peć). Nasuprot tome koliba pokrivena slamom mogla se smatrati pokretnom. Kao nepokretna dobra su također smatrani mlinovi i prirodni vodotoci, a kao pokretna vodotoci učinjeni nečijim radom.¹⁵⁹ Ta razlika između pokretnina i nekretnina bila je vrlo važna za sustav podjele imovine, jer se pokretna imovina smatrala kao nešto što se može lako pravedno podijeliti.¹⁶⁰

Glavna karakteristika patrimonijalnog posjeda bila je da je on mogao biti naslijeđen od svih muških članova roda, a ne samo od muških potomaka nekog određenog vlasnika. To je pravilo primijenjivano ne samo na pitanja povezana s naslijedstvom i podjelom, nego i na sve transakcije u vezi s tim (prodaja i kupnja imovine, zalaganje, zaplijena itd.).

Jedno od vrlo zanimljivih svojstava je da su se različita pravila primijenjivala u slučajevima u vezi *plemenščine* i drugih posjeda. Na primjer, ako je proces vođen oko druge vrste posjeda osoba koja se nije pojavila na sudu nakon trećeg poziva automatski je gubila spor i presuda je proglašavana u korist protivnika. No, u slučajevima povezanim s *plemenščinom* to nije bilo tako i sud je morao naći način da ga natjera da odgovara na poziv. Nažalost, u članku koji se odnosi na takvu situaciju nije utvrđen dalji postupak.¹⁶¹

---

¹⁵⁷ Iako je originalni naslov *Kapitul od baščin*, članak počinje: *Zakon od plemenščin je ovoj*. Čini se da su termini *baščina* i *plemenščina* imali više-manje isto značenje.

¹⁵⁸ Pera, nav. dj., str. 444-447 (čl. 49).

¹⁵⁹ isto, str. 446-449 (čl. 50).

¹⁶⁰ To mišljenje je izričito rečeno u istom zborniku u članku "O podjeli" (isto, str. 430-431, čl. 33).

¹⁶¹ isto, str. 416-417 (čl. 5b).

To svojstvo je zabilježeno u dokumentu koji je izdao herceg Karlo Drački 1370. godine. Herceg je prema hrvatskom običajnom pravu odbacio presudu protiv Vukac i Ostoje Nenadića koju su donijeli na njegovom sudu u Zadru. on svjedoči da je presuda bila donesena

de consilio certorum iurisperitorum et iudicum curie nostre Latinorum, qui consuetudines Crohacie tamquam inassueti in eis penitus innorabant

i budući da okrivljeni nije došao na sud nakon drugog poziva imovina u pitanju pripala je drugoj strani, knezu Ivanu I. Nelipiću. Vukac i Ostoja uložili su prosvjed protiv presude, te je spor prenesen u kninski sudbeni stol

ubi iura Crohatorum convenienter redduntur et clarius elucidantur, per homines antiquos Crohacie in talibus expertos

te su oni objasnili da je ta presuda u neskladu sa zakonom.¹⁶²

Razlika između sporova za patrimonijalnu i drugu imovinu je također izrečena kroz činjenicu da nijedan plemić iz županije ne može pomagati stranca ako je spor koji se vodi o patrimonijalnom posjedu, pod kaznom od 50 libara.¹⁶³ Kazna je jednaka onoj propisanoj za neke slučajeve sakaćenja (odsjecanje uha ili slamanje zuba).

Postupak prodaje patrimonijalnog posjeda je pažljivo opisan u Poljičkom zakonu. Prva spomenuta karakteristika je da su sve transakcije povezane s njim morale biti izvedene javno i jedino nakon što je bio ponuđen rođacima. Prodaja je morala biti oglašena tri puta na tri skupštine ili u prisustvu kneza. Prije prodaje posjed je morao biti procijenjen po "časnim procjeniteljima".

Vrlo je zanimljiva karakteristika da osoba koja je prodala patrimonijalni posjed nije imala pravo kupiti ga ponovno. Nasuprot tome izričito je utvrđeno da njegovi rođaci imaju pravo kupiti ga, ali unutar razdoblja od jedne godine. Ako dva rođaka žele otkupiti taj posjed, prednost je imao onaj koji je bliži rod prodavaču. Ako su od njega podjednako udaljeni, oba bi stjecala pravo da ga kupe, ali su tada trebali da ga podjele na način kako bi ga se naslijedilo.¹⁶⁴

Ova karakteristika da osoba koja prodaje patrimonijalni posjed nema pravo otkupiti ga nije dokazana drugim izvorima. Vrlo uobičajena karakteristika u registrima zadarskog kaptola je otkup posjeda i to ponekad i nakon vrlo dugog vremena.¹⁶⁵ Čini se da to pravilo Poljičkog zakonika izražava jedino neki lokalni običaj,

---

¹⁶² Josip Kolanović, nav. dj., str. 95-97.

¹⁶³ Pera, nav. dj., str. 424-425 (čl. 27).

¹⁶⁴ isto, str. 448-449 (čl. 51).

¹⁶⁵ To je obično izraženo kroz marginalne zabilješke na istom dokumentu u kojem je zabilježena transakcija. Taj dokument je tada poništen i u bilješki je napisan razlog, datum i svjedoci tog čina.

koji se ne može primijeniti na širi teritorij. Razlog za takav strogi stav nije objašnjen, ali se čini da županija nije željela poticati prodaju patrimonijalnih posjeda. Druga je mogućnost da se zapravo radi o slučaju prodaje unutar roda ili županije, a ne strancima, te da je ovo pravilo primijenjivano samo u takvom slučaju.

Ista procedura kao za prodaju korištena je i kod drugih transakcija. Na primjer, kada je netko želio mijenjati *plemenščinu* za neki drugi posjed, rođaci su ga imali pravo natjerati da zamjenu obavi unutar roda, a ne s osobama izvan njega. čak i ako je zamjena izvršena i potvrđena ispravom ili pristavima prije nego su rođaci reagirali, rođaci su imali pravo da ju otkupe po istom postupku kako bi to bilo u slučaju prodaje.¹⁶⁶

Novigradski zbornik osvrće se na to pitanje vrlo kratko, ali je njegov opis manje više istovjetan onom Poljičkog zakonika. On također određuje da je rok za najavu moguće prodaje ili davanja u zalog jedan mjesec. Kao mogući osporavatelji su, osim rođaka, spomenuti također kreditori vlasnika.¹⁶⁷

Taj postupak je vrlo dobro dokumentiran u ispravama. Dobar primjer može se naći u ispravi na hrvatskom izdanoj od Lapačkog sudbenog stola 1448. godine. U tom dokumentu rmanjski kaštelan Dragovola i plemićki suci županije svjedoče da je plemić Juraj, sin Karla iz Strižića, tražio njihovo dopuštenje za prodaju ili zalaganje svog patrimonijalnog posjeda zbog nužde izazvane napadima Turaka. Sud mu je dopustio, ali samo ako mu to dopuste njegova *brat'ja* iz Strižića. Bio je obvezan prvo pitati njih žele li kupiti taj posjed, tada ukoliko oni nisu zainteresirani sve druge plemiće iz Lapačke županije, a ukoliko nitko od njih nije želio kupiti ga, mogao ga je prodati bilo kojem plemiću Kraljevstva kojeg oni prihvate. Cijeli postupak vodili su pristavi istog suda.¹⁶⁸

Kao razlikovnu karakteristiku patrimonijalnog vlasništva prema drugim vrstama Poljički zakonik koristi činjenicu da nitko ne može biti istjeran iz njega bez sudske odluke, i da, ukoliko ga je držao duže od 30 godina ne može biti niti tužen u vezi s njim. Jedini koji su imali pravo uložiti tužbu bili su rođaci, no oni su prije optužbe morali dokazati da su bliži rođaci predhodnog posjednika iste zemlje nego osoba koja ju drži. čini se da su takvi slučajevi mogli biti podignuti čak i nakon prije spomenutog razdoblja.¹⁶⁹

Nije potpuno jasno zašto to zakonik toliko naglašava kao posebnu karakteristiku. Obično nikakva imovina nije mogla biti otuđena bez sudske odluke. Možda

---

¹⁶⁶ Pera, nav. dj., str. 450-451 (čl. 52).

¹⁶⁷ Barada, *Starobnatska ...*, str. 170 (čl. 22).

¹⁶⁸ Šurmin, nav. dj., str. 175-178.

¹⁶⁹ Pera, nav. dj., str. 462-463 (čl. 62).

se navedena odredba može razumjeti tako da patrimonijalni posjed ne može biti zaplijenjen ili otuđen od roda kao drugo vlasništvo u korist županije ili stranaca.

Prema istom zakoniku sporovi o patrimonijalnom posjedu mogli su se odvijati jedino pred knezom i županijskim sucima. čini se da su drugi sporovi mogli biti riješeni arbitražom. čak i u slučajevima da je optužba iznesena pred knezom, optuženi je mogao odbiti odgovarati na nju i ustrajati da bude pozvan na sud prema uobičajenom postupku. U tom slučaju imao je pravo ne prihvatiti tri službena poziva, a nakon toga mogao je tražiti odgodu da pronađe zastupnika koji će govoriti u njegovo ime. čini se da je u slučaju spora za patrimonijalni posjed imao pravo na tri takve odgode. Nakon svega toga, sud je morao odrediti istragu na terenu vođenu po pristavu, ali je čak i tijekom istrage optuženi mogao tražiti novu odgodu za podnošenje dokaza o svom pravu na tu posjedovnu česticu.¹⁷⁰

Postupak dokazivanja da je neka imovina pripadala nekom bio je sljedeći. Najveća vjera davana je ispravama izdanim od nekog vjerodostojnog mjesta ili suda, kao i onima vladara i magnata. Ako isprava nije postojala pravo na posjed moglo se dokazati davanjem zakletve uz pomoć suprisežnika. Ako su obje strane imale isprave, one su morale biti pažljivo ispitane i ako nije bilo moguće riješiti problem na njihovom temelju, pravo je moglo biti dokazano polaganjem zakletve. Kao dokaz za nečije pravo moglo se smatrati i dug i miran posjed nekog posjeda.¹⁷¹

Već izložene karakteristike povezane s vlasništvom također pokazuju značajnu sličnost sa sustavom opisanim u Tripartitu. Točnije vrednovanje će moći biti izvršeno, kako sam već spomenuo govoreći o drugim karakteristikama, jedino nakon vrlo detaljnog i širokog istraživanja sveg sačuvanog materijala, što svakako nadilazi granice ovog rada.

Umjesto zaključka

Sustav opisan u ovom članku i u članku Erika Fügedija pokazuje visoku razinu sličnosti. Nažalost, uspio sam istražiti samo neka svojstva koja se tiču strukture hrvatskog plemićkog roda i to samo na vrlo ograničenoj grupi izvora. Stoga je moguće da ovi rezultati ne pokazuju potpuno točnu sliku organizacije roda.

Pored toga, priroda glavnih izvora (zbornici običajnog prava) ne dopušta mi da njihove rezultate smatram valjanim za sve hrvatske plemićke rodove, nego se ponekad čini da oni bilježe samo pojedinačne običaje regije na koju se odnose. Drugi

---

¹⁷⁰ isto, str. 464-465 (čl. 63).

¹⁷¹ isto, str. 476-477 (čl. 73a-73c).

problem se pojavljuje jer su oni pisani za različite korisnike (Poljički zakonik predstavlja stvarno običajno pravo županije, no Novigradski zbornik više može biti shvaćen kao podsjetnik za suce i druge sudske službenike mletačkih vlasti koji nisu bili vrlo dobro upoznati s hrvatskim običajnim pravom).

Glavni usporedni materijal, dan kroz studiju Erika Fügedija o strukturi ugarskih plemićkih rodova kako je odražena u Tripartitu, stavio je pred mene slične probleme. Prvi je problem da li pravila koja su zabilježena u Tripartitu zaista predstavljaju običajno pravo cijelog Ugarskog kraljevstva ili su samo zadobila taj položaj u pravnom sustavu upravo zahvaljujući njegovoj razradi. Drugi je problem da Tripartit u mnogo čemu ne predstavlja samo zabilježbu pravne teorije, nego zapravo autorove poglede na neka pitanja (kao dobar primjer mogu se uzeti objašnjenja koja spominje opisujući pojedina svojstva).

Nasuprot tome glavne crte u obje tradicije običajnog prava mogu se smatrati poznatim i usporedivim. čini se da je sustav predstavljen u njima bio u glavnim crtama jednak, iako različit u nekim specifičnim pitanjima.

Najočitija razlika je povezana s pitanjem miraza. Hrvatski zbornici običajnog prava pitanje miraza rješavaju slično institucijama rimskog prava (jedino kao novac primljen od nevjestine obitelji i nikad kao *Morgengabe*). No, stav da je taj novac osobno vlasništvo žene koje ne može biti otuđeno Zajednička je crta u obje pravne tradicije.

Čini se da je otac imao malo jaci položaj u odnosu na djecu u pitanjima nasljedstva kako je to zabilježeno u hrvatskom nego u ugarskom običajnom pravu. S druge strane čini se da je položaj oca u svakodnevnom životu bio jaci u Tripartitu, nego u hrvatskim zbornicima običajnog prava.

Vrlo važna karakteristika povezana s pitanjima o vlasništvu pokazuje vrlo jaku sličnost. Usprkos tome jedino dalje istraživanje i detaljnija razrada će pokazati točnu sliku tih karakteristika i omogućiti njihovu bolju usporedbu (kao i mnogih drugih karakteristika spomenutih u ovom radu).

DAMIR KARBIĆ

CROATIAN NOBLE KINDRED AND CUSTOMARY LAW

SUMMARY

This paper deals with family structure of Croatian noble kindred and points on structural similarities and differences with its Hungarian equivalent. Analysis is based on customary law codes from Croatia (customary law codes of Poljica and Novigrad) and relevant charters for Croatian material, and comparison is based on results of late Hungarian historian Erik Fügedi.

In this paper following questions have been discussed: terminology used for denoting of kindred itself and its parts, common duties of kinsmen, position of father, mother, children and guardian, position of kindred in larger territorial units, and significance of ancestral estate for kindred's homogeneity.

On the basis of that research it seems that family structure of Croatian and Hungarian noble kindreds does not show significant differences. Bigger differences between this two systems may be found only in questions connected with dowry, since Croatian customary law was more influenced by Roman Law than Hungarian (via Dalmatian towns). In other respects both systems show great similarities.